

Stockholms universitet
Kriminologiska institutionen

GÄRNINGSMANNAPROFILERING

Kavet

C-uppsats allmän kriminologi, vt 1995

Toni Demitz-Helin

Handledare: Leif G W Persson

SAMMANFATTNING

Uppsatsen syftar till att beskriva gärningsmannaprofilering, en brottsutredningsmetod där polisen tar hjälp av forskning inom beteendevetenskaperna. Metodens teoretiska bakgrund beskrivs, liksom dess praktiska tillämpning.

En gärningsmannaprofil är resultatet av en arbetsprocess i flera steg som kallas *brottsanalys*. "Profilen" är tänkt att ge en psykologisk och social beskrivning av den *typ* av gärningsman som har begått ett visst brott. De antaganden som görs om gärningsmannens personlighet utgår från tankegången att en människas personlighet avspeglas i hennes handlingar. En grundlig analys av brottet, brottsplatsen och offret bör således leda till en rimlig uppfattning om gärningsmannens personlighetstyp. En förutsättning för en lyckad tillämpning av metoden uppges vara att brottsanalytikern har erfarenhet av brottsutredning. Det är därför svårt att tala om en *fullständig* metod. Gärningsmannaprofilering är alltså inte tänkt som en särskild metod som skall träda i den traditionella brottsutredningens ställe, utan är i stället tänkt som ett komplement. Det går inte heller att, utan vidare, tala om en *enhetlig* metod. Det rör sig snarare om ett nytt förhållningssätt: ett nytt sätt att *se*, både på brott och på brottsutredning.

Arbetssättet utvecklades av FBI i USA under 1970-talet och innebar att man öppnade den tidigare slutna polisvärlden för kunskap och idéer utifrån. Brottsanalys innebär ett pragmatiskt utnyttjande av teorier och forskningsresultat från olika områden. Metoden är dock inte "innehållsdeklarerad" - i flera fall kan man t ex spåra brottsteorier och personlighetsteorier från både kriminologi och psykologi, men det ges sällan någon förklaring till varför en särskild teori givits företräde framför någon annan. Utvecklingen har hittills främst bedrivits av praktiker och det är möjligt att ett samarbete mellan praktiker och akademiker kan råda bot på den bristande teoretiska förankringen.

I denna studie tillämpas metoden på sex ouppklarade fall av sexualbrott mot kvinnor. Det är en explorativ studie som främst syftar till att ge ytterligare en beskrivning av metoden. Den vill även visa hur väl traditionellt brottsutredningsmaterial fungerar som analysunderlag. Den "profil" som brottsanalysen leder fram till är tämligen vag, vilket kan förklaras av två förhållanden. För det första är metoden inte fullt utvecklad och för det andra saknar jag den erfarenhet av brottsutredning som ställs som krav för en lyckad tillämpning. En slutsats som man kan dra av studien är att brottsutredningar behöver förändras om de skall utgöra analysunderlag. Polisen behöver i större utsträckning ta fram uppgifter som speglar gärningsmannens beteende, t ex genom att ställa en ny typ av frågor till offret.

Intresset för gärningsmannaprofilering kan vara en följd av de förändringar som äger rum inom polisen. Önskan att ta del av forskning inom beteendevetenskaperna och strävan efter att arbeta "problemorienterat" har tidigare främst kommit till uttryck i utbyggnad av närpolis- och kvarterspolisverksamhet. Jag menar avslutningsvis att även gärningsmannaprofilering kan räknas till det problemorienterade arbetssättet.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sida
1 Inledning	
1.1 Bakgrund	1
1.2 Uppläggning och syfte	1
1.3 Begrepp och avgränsningar	2
DEL I VAD ÄR PROFILING?	
2 Historik	3
3 Teoretisk bakgrund	4
4 Kritik	4
5 Från konst till vetenskap	6
6 Profilens syfte	11
7 Har profilen något bevisvärde?	12
8 Metoden	15
8.1 Metodens grundantaganden	15
8.2 Brottsanalysens olika steg	16
9 Typologier	21
9.1 Organiserade och kaotiska gärningsmän	22
9.2 Mördare	24
9.3 Våldtäktsmän	25
DEL II TILLÄMPNING AV METODEN	
10 Material	29
11 Undersökningens syfte och uppläggning	29
12 Metod	30
13 Brotten	33
13.1 Bakgrund	33
13.2 De undersökta brotten	34
14 Brottsanalys	36
14.1 Hoplänkning av brotten	37
14.1.1 Tid och plats	37
14.1.2 Gärningsmannens signalement	38
14.1.3 Gärningsmannens klädsel	38

14.1.4 Säkerhet och risktagande	39
14.1.5 Kontroll av offret	40
14.1.6 Eko	40
14.1.7 Sexuella teman: beteende och verbalt innehåll	41

14.2 Konstruktion av serie	42
----------------------------	----

14.3 Profilansats	42
-------------------	----

DEL III AVSLUTNING

15 Utveckling av metoden	48
--------------------------	----

16 Polisens utredningar som analysunderlag	48
--	----

16.1 Förslag till förändring	50
------------------------------	----

17 Avslutande synpunkter	52
--------------------------	----

Litteraturförteckning	54
-----------------------	----

Bilaga

Beskrivningar av brotten

1) Översiktsbilder av brotten	57
-------------------------------	----

2) Detaljbilder av brotten	62
----------------------------	----

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Människan tycks alltid ha fascinerats av mordgåtor, från intrigerna i "Kung Oidipus" och "Hamlet" till moderna tiders deckare, polisromaner och "rysare". Nu är detta inte rätt plats att analysera förändringar över tid i den litterära beskrivningen av brott, men utan pretentioner på vetenskaplighet kan man ändå konstatera att intresset för massmord eller, mera adekvat uttryckt, seriemord har ökat enormt de senaste åren. Eftersom detektivromanens viktigaste figur just är detektiven själv, är det ofrånkomligt att ett stort intresse ägnas åt dennes metoder att lösa gåtan. Några av oss har förmodligen läst boken eller sett filmen "När lammen tystnar" och därigenom kommit i kontakt med begreppet "profiling". Att en metod för brottsanalys blir känd på det här viset, har naturligtvis sina risker i så måtto att verksamheten kan förefalla oseriös och t o m lätt suspekt. Det ligger i sakens natur att en metod som främst tillämpas på mord och sexualbrott, som ofta inrymmer makabra eller bisarra inslag, omgärdas med sensationslystnad. Detta bör dock inte avskräcka kriminologer från att ur en vetenskaplig synvinkel studera metoden och dess användning.

1.2 Uppläggning och syfte

Uppsatsen syftar till att ge läsaren en orienterande överblick över gärningsmannaprofilering. Eftersom det är fråga om en ny metod som inte hunnit förankras i vare sig forskningsvärlden eller polisvärlden, förutsätter jag en läsare som inte är särskilt insatt i ämnet. Målsättningen att fungera som en orientering innebär därför att bredd kan komma att prioriteras framför djup.

Uppsatsen är uppbyggd i tre delar. Den *första delen* syftar till att belysa profilering, ur både teoretisk och praktisk synvinkel. När utveckling äger rum på det praktiska området, har det ett värde att placera in denna i ett större teoretiskt sammanhang. Den historiska och teoretiska utvecklingen av gärningsmannaprofilering kommer därför att studeras. Jag tar också upp den kritik som riktats mot metoden och redovisar de försök som gjorts för att stärka metodens vetenskapliga status. Därefter görs en beskrivning av hur profilering går till, vilket syfte gärningsmannaprofilen har och hur den eventuellt kan komma att användas inom rättsväsendet. Det har hittills inte gjorts någon uttömmande beskrivning av profileringsmetoden. För att få fram en beskrivning av metoden har material från flera författare sammanställts. De flesta av dessa har en nära anknytning till FBI:s verksamhet och är involverade i metodens utveckling.

Den *andra delen* är en tillämpningsdel. Ett antal ouppklarade brott, som eventuellt ingår i en serie med samme gärningsman, kommer att ligga till grund för en brottsanalys. En slutsats som

man kan dra av den första delen är att metoden inte är färdigutvecklad. Det finns alltså ingen möjlighet att omedelbart sätta igång och tillämpa en profileringmetod eftersom det inte finns någon enhetlig sådan metod. Tyngdpunkten i tillämpningsdelen kommer därför att ligga på bearbetningen av materialet för att detta skall kunna utgöra analysunderlag. En brottsanalys kommer att genomföras men denna skall främst ses som ett illustrerande exempel på hur analysunderlaget kan användas och tolkas. Det går inte att ha några pretentioner på "vetenskaplighet" här, eftersom litteraturen om brottsanalys endast i ringa utsträckning går in på den typ av tolkningsfrågor som dyker upp vid praktisk tillämpning av metoden.

I den *tredje och avslutande delen* redovisas mina egna synpunkter på vad som framkommit. Intresset ägnas främst åt vad som behöver göras för att utveckla metoden.

1.3 Begrepp och avgränsningar

Begreppet "gärningsmannaprofilering" kan behöva sin egen förklaring. Uttrycket är en direktöversättning av "offender profiling." Uttryck som kommer att användas synonymt med "profile" och "profiling", är gärningsmannaprofil resp -profilering (GMP), profil och profilbeskrivning. Gärningsmannaprofilen är resultatet av en brottsanalys. Begreppet brottsanalys täcker alltså all den verksamhet som ligger till grund för profilen. Den semantiska innebörden av ordet "profile" kan tjäna som utgångspunkt för en förklaring av begreppet. Ett lexikon definierar "profile" som "an edge or outline of something seen against a background" (The Advanced Learner's Dictionary of Current English, 1948) - en ganska elegant beskrivning av profilens uppgift vilken är att, mot bakgrunden av ett brott, teckna gärningsmannens profil. I ett annat lexikon definieras termen som "a short, vivid biography briefly outlining the most outstanding characteristics of the subject" (Webster's Dictionary of the American Language, 1968). Uppsatsen utgår från den definition av "profiling" som används av FBI, "...a technique for identifying the major personality and behavioral characteristics of an individual based upon an analysis of the crimes he or she has committed" (Douglas et al. 1986: s 405).

"Profil" är ett begrepp som används i många sammanhang. Vid marknadsundersökningar kan man t ex ta fram en profil på den typiska Volvoägaren eller cigarettörkaren. En kriminologisk kartläggning av ett brott kan också leda till en profil av den typiska förövaren. I uppsatsen kommer begreppet profil däremot att avse en social och psykologisk beskrivning av gärningsmannen baserad på omständigheter i det *enskilda* fallet.

Del I VAD ÄR PROFILING?

2 Historik

Redan under 1950-talet tog FBI hjälp av utomstående psykiatrisk expertis vid vissa svårlösta brott. På grund av felaktiga förutsägelser i ett uppmärksammat brott, föll "profiling" i vanrykte under 1960-talet. I början av 1970-talet kom personer med intresse för våldsbrottslighet och "profiling" att knytas till FBI:s beteendevetenskapliga avdelning. Dessa förde med sig åsikter som gick stick i stäv med, "...the Bureau's belief that if there was something worth knowing about criminals, the Bureau already knew it." (Ressler & Shachtman, s 41). Tvärtom menade dessa nya krafter att det återstod mycket att lära och att det fanns åtskilligt att hämta från experter utanför polisväsendet. Grunden för profilering lades under 1970-talets första år, främst genom enskilda initiativ. Först 1978 kom det officiella godkännandet av "Criminal Personality Research Project" och FBI började i stor skala intervjua grova våldsbrottslingar på amerikanska fängelser. 1981 föddes planerna på ett "National Center for the Analysis of Violent Crime", vilket formellt invigdes 1984. 1982 började utvecklingen av VICAP (Violent Criminal Apprehension Program), en brottsdatabas med detaljerade uppgifter om gärningsmäns beteende och tillvägagångssätt (för en beskrivning av metodens utveckling, se Ressler & Shachtman, 1992).

Primärt utvecklades metoden för tillämpning på mordutredning, men metodens antaganden har kommit att tillämpas analogt på andra brott. Detta förhållande kan uppfattas som en svaghet i metoden. Själv är jag inte övertygad om att det, utan vidare, går att tillämpa resultat från morderforskning på utredning av t ex våldtäktsbrott. Det är först på senare år som det publicerats material med direkt tillämpning på "profiling" av våldtäkt (t ex Hazelwood & Burgess, 1993).

I USA är det främst personer inom polisen (främst FBI) som ägnar sig åt metoden och dess utveckling. I England har utvecklingen sett något annorlunda ut. Inom den akademiska världen har en ny forskningsgren skapats; "investigative psychology", vid universitetet i Liverpool. Forskning bedrivs men ännu har inga slutliga rapporter presenterats. Poliser har möjlighet att genomgå en mastersutbildning i ämnet. Parallellt med detta har forskning bedrivits inom polisen, varvid man främst utgått från FBI:s metoder.

Det är alltför tidigt att avgöra vilken praktisk relevans den engelska utvecklingen kommer att ha för polisens brottsutredningar, varför uppsatsens tyngdpunkt läggs på de amerikanska förhållandena. Ytterligare en anledning till detta är att amerikanerna också har publicerat sig mer och att deras kunskap därmed är enklare att komma åt.

3 Teoretisk bakgrund

Det kanske vanligaste sättet att lösa problem är att utgå från sin egen vetenskapliga specialitet och utifrån dess vedertagna metoder analysera och lösa problemet. Samma problem kan granskas från kriminologiskt, sociologiskt, psykologiskt eller rättsvetenskapligt håll. Ens vetenskapliga ståndpunkt är avgörande för hur man väljer att formulera och lösa problemet. Den teoretiska utgångspunkten för profiling-metoden innebär att man utgår från *problemet* - det ouppklarade brottet - och använder sig av flera olika metoder för att lösa detta så effektivt som möjligt. För att nå resultat utnyttjar man forskningsrön från olika vetenskapliga discipliner på ett pragmatiskt sätt. Man kan säga att det finns en tvärvetenskaplig ansats i metoden. De vetenskaper som används är främst psykologi och psykiatri, sociologi och kriminologi (Holmes, 1990). Brottanalyserna utgår också till stor del från kriminaltekniska och, i förekommande fall, rättsmedicinska undersökningar.

4 Kritik

Man kan göra en tudelning av den kritik som riktats mot metoden. För det första är det fråga om en kollision mellan det vetenskapliga och polisiära arbetssättet. Från vetenskapligt håll har det riktats kritik mot praktikernas arbetssätt och man har menat att det är "ovetenskapligt" (Holmes, 1990). De som ägnar sig åt "profiling" verkar dock inte inom en renodlat akademisk miljö och uppfattar kanske därmed inte kritiken som relevant. Så gott som alla FBI-agenter har dock en akademisk grundutbildning. En av dem som varit med i utvecklingen av metoden, Robert Ressler, uttrycker ganska nyktert, "and I do mean the *art*, because it had not yet approached the status of being a science" (Ressler & Shachtman, 1992, s 11). Detta sade han om ett fall 1978, men metodens vetenskapliga status idag tycks inte nämnvärt ha förändrats (McCann, 1992).

Enligt Hazelwood et al. (1993) grundas antaganden och hypoteser om ett brott till stor del på sunt förnuft och intuition. Utifrån detta utvecklar utredaren en "känsla" för brottets karaktär. Detta har till följd att det nog aldrig riktigt går att komma ifrån ett visst mått av "konstnärlighet" vid analysarbetet (Holmes, 1990). Sunt förnuft och intuition är säkert av största betydelse i det *enskilda* fallet, men för att skapa en metod med generell räckvidd krävs en empiriskt och teoretiskt väl underbyggd grund. Metodens grundantagande (att personlighet avspeglas i handling) måste alltså ges ett starkare stöd. Enligt min uppfattning finns det inget godtagbart skäl till konflikten mellan praktikernas erfarenhet och teoretikernas sakkunskap. Ett närmande mellan de båda synsätten skulle förmodligen endast gynna utvecklingen.

Den andra formen av kritik hör hemma inom den vetenskapliga domänen och avspeglar konflikten mellan specialister och "generalister", eller de som förespråkar ett tvärvetenskapligt synsätt. Om man uppfattar den teoretiska grunden för gärningsmannaprofilering som en syntes av flera vetenskaper tillhör den *par définition* inte någon särskild vetenskap, annat än beteendevetenskap i vidaste bemärkelse. Specialister kan naturligtvis finna vad de uppfattar som sak- och detaljfel, men det är sannolikt ofrånkomligt när man har att göra med synteser. I det fallet är det ju inte den enskilda vetenskapen som är av intresse utan snarare dess förmåga att, i samspel med andra vetenskaper, lösa ett problem. Dessutom är det inte heller fråga om att man använder sig av hela vetenskapliga teorier, utan man utnyttjar endast det som är av intresse för det aktuella problemet.

Antag att brottsanalytikern hämtar forskningsrön från psykiatrin och tillämpar dessa, tillsammans med andra vetenskapliga rön, på sitt problem. När en specialist inom psykiatri läser om brottsanalytikerns verksamhet känner han igen de psykiatriska momenten i analysen, men förstår inte analysen som helhet. Man uppfattar - eller uppskattar - inte den tvärvetenskapliga ansatsen i analysen och man förstår kanske inte heller syftet med analysen. En psykiater, Turco (1990, s 148), uttrycker "...murder with mutilation is frequently perpetrated by schizophrenic persons. Law enforcement may label this as a 'disorganized' serial killer. However, only a small minority of such patients commit such crimes." Detta kan man naturligtvis inte argumentera emot i sak, men en brottsanalytiker skulle mena att invändningen inte riktigt hör till saken. En profil är komplex genom att åtskilliga omständigheter på brottsplatsen belyses ur flera olika aspekter. Dessa aspekter hänger ihop med varandra och bildar tillsammans en helhet. Tagna ur sitt sammanhang kan delarna te sig ofullständiga eller rent av felaktiga för specialisten. Turcos uttalande exemplifierar också skillnaden i perspektiv. Som psykiater med kunskap om beteendet hos schizofrena vet han att det är en liten minoritet av dem som begår den aktuella typen av brott; sannolikheten för att schizofrena begår den typen av brott är alltså låg. Brottsanalytikern, med sin kunskap om brott, vet att sannolikheten för att den aktuella typen av brott begåtts av någon sk desorganiserad gärningsman är tämligen hög. Någon logisk motsättning mellan de olika perspektiven finns inte. Det man kan konstatera är att olika personer, beroende på utgångspunkt (i vårt fall, brottet eller människan), ställer helt olika frågor. För att metoden skall utvecklas menar jag ändå att det är viktigt att "specialisternas" kritik tas på allvar. Brottsanalyserna utgår nämligen till stor del från deras forskningsrön på olika områden. En tydligare teoretisk förankring skulle sannolikt främja metodutvecklingen. Som det nu är kan man känna igen spår såväl av olika kriminologiska teorier (t ex resonemang om tillfällesstrukturer och rutinaktivitetsteorier) som av

psykologiska personlighetsteorier. Någon förklaring till varför en teori föredras framför någon annan lämnas dock inte. För att kritiken från vetenskapligt håll skall vara konstruktiv och utvecklande tror jag dock att det är viktigt att man sätter sig in i det man kritiserar, vilket inte alltid tycks ha skett.

5 Från konst till vetenskap

Ett sätt att förankra profileringsmetoden vetenskapligt, d v s att utveckla den från konst till vetenskap, är att utsätta den för granskning enligt vetenskapliga metoder. Det har knappast gjorts några försök till utvärdering av metoden, vilket jag tror kan bero på att det ännu inte råder någon riktig enighet om vad metoden egentligen innebär. Tonvikten har hittills lagts på rena beskrivningar av metoden. Frågan om hur kunskapsbearbetningen sker vid framtagning av profiler eller vilka psykologiska principer som ligger till grund för profilverksamhetens antaganden har därför inte alls ägnats samma intresse. Några studier har dock genomförts.

En amerikansk studie av Pinizzotto och Finkel (1990) har undersökt om det finns några signifikanta *skillnader mellan professionella brottsanalytiker och andra grupper när det gäller att bearbeta information och skapa en med sanningen överensstämmande profil*. Professionella brottsanalytiker ("professional profilers") jämfördes med tre kontrollgrupper bestående av collegestudenter, erfarna kriminalpoliser och kliniskt verksamma psykologer. Försökspersonerna skulle analysera autentiska och avslutade fall, ett mord och en våldtäkt, och sedan välja ut den profil som de tyckte passade bäst in på gärningsmannen.

Man fann signifikanta skillnader mellan grupperna i våldtäktsfallet; brottsanalytikerna presterade bättre än kontrollgrupperna. Man fann också att de som arbetar inom polisen (brottsanalytikerna och kriminalpoliserna) presterade en mera vederhäftig profil än de som inte arbetar inom polisen och att alla yrkesverksamma (analytiker, poliser och psykologer) presterade bättre än studenterna. Någon sådan signifikant skillnad i profilens ackuratess fanns inte mellan analytikerna och kontrollgrupperna i mordfallet. Det är måhända ett förvånande resultat men det kan förklaras. För det första kan det vara en effekt av att materialet av sekretesskäl rensades från viss information. Alla brottsanalytikerna, men ingen av de övriga försökspersonerna, konstaterade spontant att data saknades och det är möjligt att detta påverkade analytikerna i högre grad än kontrollgrupperna. En andra möjlighet är att det, även med hänsyn tagen till att materialet sanerats, fanns mer data att arbeta med i våldtäktsfallet. En tredje förklaring är att det aktuella mordet var "atypiskt". I få

men viktiga avseenden avvek gärningsmannen från vad som vanligen gäller för den aktuella typen av mord. Ett antagande som görs och som vilar på statistisk grund är att mord som regel begås inom den egna åldersgruppen. Här var mördaren betydligt äldre än sitt offer och härigenom kom flera följdantaganden (t ex om civilstånd) att visa sig felaktiga. Den profil som flest försökspersoner valde var den som i normala fall bäst skulle ha passat in på den aktuella typen av brott.

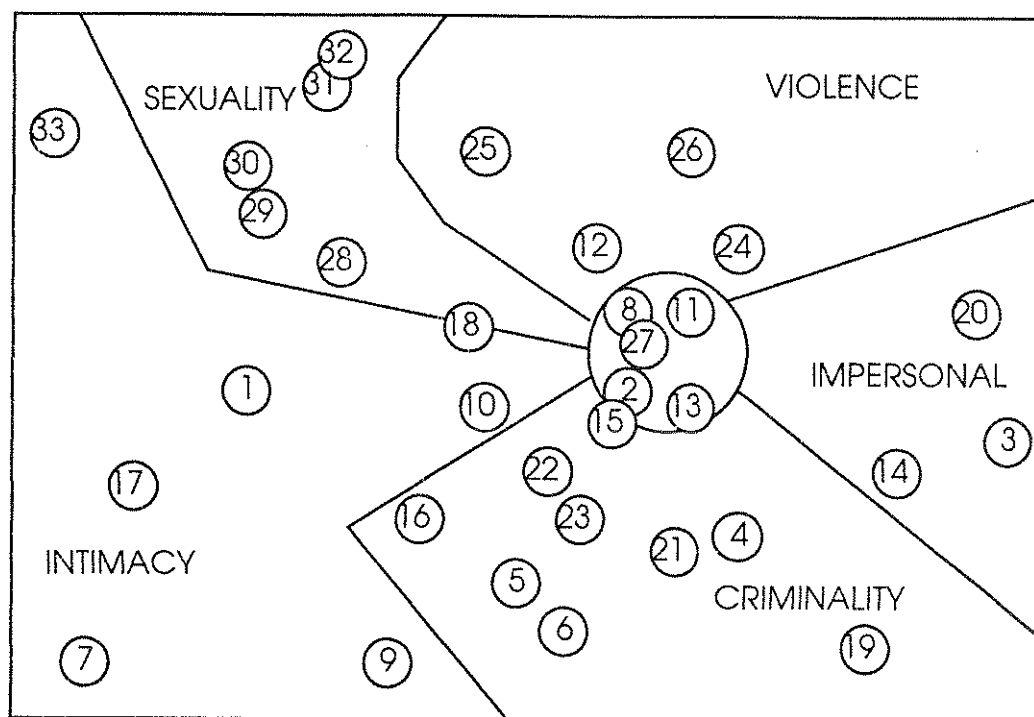
Ett av grundantagandena vid gärningsmannaprofilering är att en människas personlighet avspeglas i hennes handlingar. Om detta antagande verkligen stämmer bör man kunna finna systematiska skillnader mellan brott som begåtts av olika gärningsmannatyper. Frågan som då skall ställas är *vilka innehållsmässiga variationer i brott som kan identifieras utan någon kunskap om den person som utfört handlingarna*. I England har man utvecklat en gren inom psykologin ("investigative psychology") för att studera grunderna för gärningsmannaprofilering. Tidigare psykologisk forskning som studerat brottsligt beteende har främst varit klinisk till sin karaktär, d v s man har haft patienter - brottslingar - och grundat sina resultat på iakttagelser av dessa. En skarp gränsdragning mellan personlighet och handling har inte alltid gjorts. Inom den nya grenen av psykologi är det beteendet i samband med brottet som står i fokus. Man har lagt tonvikten på det brottsliga beteendets sociala och interpersonella natur, vilken främst kan observeras i den brottsliga gärningen. Genom att utgå från tidigare forskning om gärningsmäns interaktion med sina offer, identifierade Canter och Heritage (1990) fem element i brottsligt sexuellt beteende:

- 1) sexualitet,
- 2) våld och aggressioner,
- 3) opersonlig sexuell tillfredsställelse,
- 4) kriminalitet (d v s sexbrotten är bara en del i ett i övrigt brottsligt leverne),
- 5) sökande efter mellanmänsklig intimitet.

Olika typer av beteende i samband med brottet kan hänföras till dessa element. Vad Canter försökt belysa är om det finns några förklarliga samband mellan olika typer av beteende under våldtäkten. En hypotes är att vissa *begreppsmässigt besläktade handlingar* (t ex fysisk och verbal aggression) *regelbundet inträffar samtidigt*. En annan hypotes är att de fem olika aspekterna kan identifieras som komponenter i faktiskt utförda handlingar och att de därför samverkar till att ge en sammansatt bild av det brottsliga beteendet. Empiriskt stöd för någon av dessa hypoteser skulle indikera att det förekommer systematiska skillnader i gärningsmäns brottsliga beteende. Profilingmetodens grundantagande - att beteende reflekterar personlighet - skulle härigenom ges

ett vetenskapligt stöd. Canter och Heritage undersökte 66 våldtäkter, förövade av 27 gärningsmän. 33 dikotoma variabler användes för att beskriva förekomst av olika komponenter i våldtäkterna. För att analysera data användes en form av klusteranalys. I det första steget genomfördes en SSA-analys (smallest space analysis). Detta är en multivariat analys som visar korrelationer mellan alla variabler och för att göra resultatet enklare att tolka visas korrelationerna som avstånd i en geometrisk figur. Ju högre korrelation mellan två variabler, desto närmare ligger de varann i SSA-figuren. Nästa steg var att undersöka hur variablerna grupperade sig, d v s om det fanns en sådan regional struktur att variablerna kunde klassificeras i de fem olika typer av beteende som tidigare forskning funnit. Nollhypotesen innebar alltså att variablerna inte grupperade sig enligt någon begriplig regional struktur.

Undersökningen fann att beteendevariablerna grupperade sig enligt följande mönster:

Figur 1. SSA-analys (Canter & Heritage, 1990, s 195).

Att variablerna placerat sig i mitten innebär att de är så vanligt förekommande att de inte har något stort diskriminerande värde.

Variabelförteckning:

1. Förtroendeskapande sätt att närma sig offret.	2. Överraskningsattack.
3. Blixtattack.	4. Binder för offrets ögon.
5. Binder offret.	6. Munkavle.
7. Gm ändrar sitt beteende p g a offrets motstånd.	8. Gm ändrar inte sitt beteende p g a offrets motstånd.
9. Språk: komplimanger.	10. Språk: nyfikenhet.
11. Språk: opersonligt.	12. Språk: förnedrande och förolämpande.
13. Gm medverkar vid avklädning av offret.	14. Förstörelse av offrets kläder vid avklädningen.
15. Kontroll genom vapen.	16. Gm ber om någon sak eller pengar när han närmar sig offret.
17. Gm kräver verbalt deltagande av offret.	18. Kräver aktivt deltagande av offret.
19. Gm använder förklädning.	20. Gm antyder att han känner offret.
21. Kräver genom hot att offret inte skall polisanmäla	22. Stöld.
23. Identifierar offret (t ex genom frågor eller genom att ta ID-handling)	24. Våld: för att kontrollera offret.
25. Våld: annat än kontroll (hämnd, sadistiskt våld)	26. Våld: verbalt (t ex hot att döda eller skada).
27. Vaginal penetrering.	28. Fellatio.
29. Fellatio som ett led i andra sexuella handlingar.	30. Cunnilingus.
31. Anal penetrering.	32. Anal penetrering som ett led i andra sexuella handlingar.
33. Ursäkter.	

Forskningen befinner sig fortfarande i ett tidigt skede och resultat har inte publicerats i någon större utsträckning. Det är därför svårt att veta vilken väg forskningen kommer att ta och vilket värde den kan komma att få för praktikern.

Grunden för profilering kan schematiskt beskrivas på följande sätt:

komponenter i brottet $\longrightarrow$ demografiska/sociala fakta om gärningsmannen.

Ytterligare ett prövningsbart område utgörs då av *samband mellan beteende under brottet (brottskomponenter) och fakta om gärningsmannen*. Sådana samband kan t ex utgöras av förhållandet mellan offrets och gärningsmannens ålder, brottsplatsens förhållande till gärningsmannens bostad. Detta är exempel på samband som redan har studerats inom kriminologisk forskning (t ex Kuznetsov et al. 1992; LeBeau, 1987). Problemet är dock att sådana samband inte alltid ger en tillräckligt specificerad profil. Ett av profilens syften är att avgränsa kretsen av misstänkta, vilket uppgiften om att gärningsmannen är i 20-25-årsåldern och bosatt inom tre mil från brottsplatsen inte alltid lyckas göra. En bra och tillräckligt avgränsad gärningsmannaprofil måste bygga på en ansenlig mängd samband och det är där det kan bli problematiskt. Vad som behövs är en profil som är tillräckligt bred för att släppa igenom gärningsmannen, men tillräckligt smal för att stänga ute de flesta andra. För varje ny komponent

som läggs till profilen (alltifrån kön och ålder till position i syskonskaran) ökar risken att den rätte gärningsmannen utesluts. En "bred" profil (brottslingen är en människa) är ofta sann och riktig, men tyvärr oanvändbar. En "smal" profil (brottslingen är en schizofren 47-årig smålänning) löper större risk att innehålla en felaktighet och kan därigenom vara oanvändbar och, i värsta fall, vilseledande för utredningen.

Ett försök till utvärdering gjordes inom FBI 1981. Utvärderingen redovisas av Pinizzotto (1984) och berörs ytligt av Ressler et al (1988). Lokala polismyndigheter hade begärt hjälp i 192 fall.

Tabell 1 FBI:s utvärderingsresultat 1981 (Pinizzotto 1984).

RESULTAT	
1) Uppklarade:	
a) profilen ledde till identifiering av gärningsman	7,8% (15)
b) profilen "fokuserade" utredningen	18,2% (35)
c) profilen ledde till att tänkbara misstänkta kunde lokaliseras	9,4% (18)
d) profilen underlättade åtal (men ej betydelse för utredn)	2,6% (5)
e) profilen saknade betydelse	7,8% (15)
2) Ouppklarade	54,2% (104)
Summa fall där lokala polismyndigheter bad om hjälp	100% (192)

I totalt 88 fall identifierades gärningsmannen, men i femton av dessa fall lyckades man identifiera gärningsmannen utan hjälp av profilen. Återstår alltså 73 fall där gärningsmannen identifierats och där profilen varit av någon betydelse. Av dessa hade profilen endast i 15 fall *direkt lett till identifiering av gärningsmannen*. I 35 fall hade profilen *bidragit till att fokusera utredningen* åt rätt håll, i 18 fall ledde profilen till att gärningsmannen lättare kunde lokaliseras och i fem fall

hade profilen varit till hjälp i samband med åtalet. Det förklaras inte närmare vad som avses med "fokusering" av utredningen; vad som åtminstone står klart är att profilen i dessa fall inte haft någon *direkt* betydelse för gripandet av gärningsmannen. I de 104 fall där gärningsmannen inte identifierades tyckte man ändå att profilen varit av godo då man upplevde att brottsutredningen härigenom blev uttömmande, man kände alltså att man s a s hade gjort allt som var möjligt för att lösa brottet. Värt att observera är att en utvärdering som denna inte tar sikte på om profilen är riktig eller ej; att brott förblir ouppklarade måste inte innebära att profilen är felaktig. Beskrivningen av gärningsmannen kan vara helt korrekt men ändå inte hjälpa utredningen, om gärningsmannen på olika sätt håller sig undan polisen.

6 Profilens syfte

För att bedöma nyttan och värdet av en profil är det viktigt att känna till dess syfte. För att profilen skall bli användbar är det också viktigt att den som utför analysarbetet har en klar uppfattning om syftet. Man kan urskilja tre syften (Holmes, 1990).

För det första skall profilen ge en social och psykologisk beskrivning av gärningsmannen. Denna skall innehålla uppgifter om exempelvis ålder, sysselsättning, utbildning och civilstånd. Profilen är inte tänkt att peka ut rätt individ utan en viss typ av gärningsman. Syftet är att minska kretsen av misstänkta så att spaningen därigenom kan riktas åt rätt håll. För varje komponent som läggs till profilen utesluts vissa grupper av misstänkta medan andra grupper behålls. Polisens uppgifter om misstänkta skall inte inkluderas i det material på vilket analysen görs. Detta är av stor betydelse, framförallt därför att sådana uppgifter kan låsa analytikern till vissa lösningar; profilen kan omedvetet komma att anpassas efter de misstänkta man redan har på hand.

För det andra är profilen tänkt att underlätta bevissäkring. Profilen bör alltså ge en uppfattning om vilka slags föremål som kan finnas i gärningsmannens ägo, så att polisen vet vad den skall leta efter vid husrannsakan och hur dessa fynd skall bedömas. Det som är viktigt kan annars gå en förbi därför att man inte vet vad det har för innebörd. Föremål av intresse är exempelvis souvenirer eller troféer som tagits från offret, fotografier och olika slag av pornografi. Följande exempel illustrerar att fynd kan vara svårbedömda. Antag att polisen försöker få fast en person som är misstänkt för sexuella övergrepp mot barn och gör en husrannsakan. Det är då en fördel att känna till att en del av det som har en sexuell innebörd för en pedofil inte alltid framstår som sexuellt laddat för andra, t ex urklipp ur vanliga postorderkataloger (Shook, 1988). Explicit pornografi kan ha gömts undan och då är det viktigt att på ett riktigt sätt kunna bedöma fynd av

sådant som annars skulle uppfattas som "oskyldigt."

För det tredje bör profilen innehålla rekommendationer om lämpliga förhörsmetoder. Olika personlighetstyper kräver olika förhörsmetoder; det som är bra taktik i ett fall kan fungera sämre i ett annat. Idealet är att hitta rätt tilltalssätt från början så att gärningsmannen inte hinner bygga upp ett inre försvar, alternativt att man lyckas riva ner ett redan uppbyggt försvar. Uttryckt utan omskrivningar handlar det om att få gärningsmannen att "bryta samman" och erkänna sin skuld (Pinizzotto, 1984). Här kan det vara meningsfullt att göra en uppdelning mellan organiserade och kaotiska gärningsmän. Det mest effektiva förhållningssättet till den kaotiske gärningsmannen är att vara empatisk och skapa en personlig kontakt (Holmes, 1990). Särskild hänsyn måste tas till att det i regel är fråga om en omogen person som inte är van vid längre personliga kontakter. En sådan "mjuk" och "faderlig" stil är dock inte rätta sättet att närma sig den icke-sociale organiserade gärningsmannen. Man får hålla i minnet att han är "icke-social" därför att han anser sig överlägsen andra. Den bästa taktiken är att förhørsledaren väcker hans respekt genom att vara skicklig och väl påläst. Att påstå mer än vad som finns bevis för kan i stället uppväcka gärningsmannens förakt, vilket kan resultera i att han inte yppar någonting (Holmes, 1990).

Något som inte varit ett direkt syfte, men som kan bli en positiv bieffekt av den nya metoden, är att den *övergripande kvaliteten på brottsutredningar kan höjas* genom att polisen får upp ögonen för nya aspekter på brott och brottsplatser. Hur samlar t ex en oerfaren polis in bevis om hat, ilska, fruktan, kärlek eller irrationalitet från brottsplatsen? Det finns de som menar att den nya analysmetoden kan göra polisen generellt mer uppmärksam på sådana förhållanden (Ault & Reese, 1980).

7 Har profilen något bevisvärde?

Om polisen börjar använda sig av brottsanalyser är det inte helt osannolikt att åklagare börjar använda uppgifter från dessa för att förstärka sin argumentation och då uppstår frågan om vilket bevisvärde analysen kan komma att få i en rättegång. En *grundlig* utredning av profilens bevisvärde är i sig ämne för en hel uppsats. Målsättningen är inte att ge något svar på frågan i rubriken utan endast att ge en ytlig orientering om vilka frågeställningar som kan bli aktuella. Det vi är intresserade av är vilken status profilen kan få i en rättegång. Med andra ord; om det föreligger en profil som pekar ut en viss typ av person och om åtal har väckts mot den person som motsvarar profilen, kan då uppgifter som föreligger i profilen uppnå status som bevisfakta eller hjälpfakta och därmed ha något bevisvärde? För att frågeställningen skall bli begriplig är det

nödvändigt att presentera vissa grundläggande begrepp inom processrätten.

Ett resonemang om bevisning kan delas upp i *erfarenhetssats*, *bevisfaktum* (=det som bevisar) och *bevistema* (=det som skall bevisas) och följer enkel logisk lag (om p så q, nu p alltså q). Ett exempel på detta är följande (Ekelöf & Boman, 1992, s 13).

Erfarenhetssats: Om bromssträckan för en bil är 80 meter, så har bilens hastighet varit omkring 100 km/tim.

Bevisfaktum (bf): Här var bromssträckan 80 meter.

Bevistema (bt): Alltså har bilens hastighet varit omkring 100 km/tim.

Erfarenhetssatsen är ett påstående om samband mellan två företeelser, som gäller *generellt* för dessa. Erfarenhetssatser kan grundas på naturlagar eller på frekvenssatser som fastslagits genom statistiska undersökningar. I det senare fallet handlar det i regel om en bedömning av hur ofta ett bevistema förekommer i en viss population (t ex hur ofta en tidigare dömd begår ett nytt brott). **Bevisfaktum** tillåter direkta slutledningar i förhållande till **bevistemat**. Bf sägs därigenom ha ett *bevisvärde* i förhållande till bt. Olika *hjälpfakta* kan också påverka bedömningen av bevisfaktums bevisvärde. Hjälpfakta tillåter inga direkta slutledningar utan talar endast för eller emot bevisrelationen mellan bf - bt. I exemplet skulle hjälpfakta kunna utgöras av uppgifter om halt väglag, däckslitage och liknande (om bromssträckan var 80 m och det var mycket halt väglag var hastigheten säkert betydligt lägre än 100 km/tim). Det hela kan bli ganska invecklat eftersom även hjälpfakta grundas på naturlagar eller frekvenssatser och i sin tur kan ha hjälpfakta som påverkar värderingen, och så vidare.

Jag skall ta upp en situation där kriminologisk forskning kan ha betydelse för en process och utgå från den diskussion som denna gett upphov till för att antyda ett svar till rubrikens fråga. Kriminalregistret kan åberopas av åklagaren som bevis för att den tilltalade tidigare begått, 1) brott i allmänhet och, 2) brott av det aktuella slaget i synnerhet. Det faktum att den tilltalade är en notorisk inbrottstjuv kan utgöra ett *hjälpfaktum* och därmed förstärka bevisningen i ett mål om villainbrott därför att återfall i detta brott är så vanligt; man säger att det råder en hög *ursprungssannolikhet* för att en tidigare dömd begått det aktuella brottet (Ekelöf & Boman, 1992, s 129 f). Anledningen till åberopandet av kriminalregistret är tilltron till de resultat man nått vid kriminologisk forskning om återfall i brott; forskningsresultaten har alltså fått status som erfarenhetssats. Att domstolen skulle fästa avseende vid profilen i den mån den redovisar

forskningsrön förefaller alltså inte helt osannolikt, eftersom det inte skulle innebära någon större skillnad i sak jämfört med tidigare.

Klami (1990) ställer sig kritisk till användningen av kriminalregistret på bl a rättsideologisk grund; enligt lag kan en tilltalad endast bestraffas för det brott han står åtalad för. Hänsyn till tidigare belastning strider mot denna princip. Därutöver gör han invändningar på teoretisk grund; vilken population (Sverige? Stockholm? Närke?) och vilken tidsperiod (ett år? tio år?) utgår man från vid bestämningen av ursprungssannolikhet? Valet är godtyckligt och en bevisvärdering som startar från en godtyckligt vald ursprungssannolikhet saknar relevans. Klamis artikel tar inte alls sikte på användandet av gärningsmannaprofiler men jag menar att flera av de invändningar han gör har en så allmän räckvidd att de kan appliceras analogt på vårt problem. Han konstaterar t ex att det i allmänhet inte finns något konkret samband mellan tidigare brott och aktuellt brott. I de fall där en sådan konkret anknytning föreligger anser Klami dock att tidigare brott skulle kunna ges ett värde som hjälpfakta. Konkreta samband utgörs t ex av upprepade angrepp på samma objekt (t ex hustrumisshandel) och ett exakt likadant modus operandum. Det som är av intresse för vår del är främst det upprepade tillvägagångssättet. Klami skriver, "*det är sällsynt, att man kan identifiera sättet att begå brott på ett så individualiserande sätt, att detta skulle ha något som helst bevisvärde*" (Klami, 1990, s 344, min kursivering). Att det inte går att finna exakta likheter har brottsanalytiker också kommit fram till (se nedan, avsnitt 14). I stället söker de efter s k signaturaspekter. Man menar att det kan finnas en kärna av likhet i två olika fall trots att det inte är fråga om en exakt likhet i detaljerna, vilket förklaras av att samma person vanligen reagerar på olika sätt i olika situationer.

Om de antaganden som görs i brottsanalyserna blev bättre underbyggda, är det möjligt att en domstol i framtiden skulle kunna uppskatta ett resonemang om signaturaspekter för att binda samman flera brott till en serie; profilen skulle alltså kunna få ett bevisvärde. Det finns inget som hindrar att uppgifter från gärningsmannaprofilen används redan nu, i vilket fall de möjligen kunde tjäna som ett s k strukturellt bevis, genom att visa en struktur eller en bakgrund mot vilken bevistemat blir "förklarligt och förståeligt och därmed också antagligt" (Ekelöf & Boman, 1992, s 159). Därmed förstås inte sagt att domstolen skulle låta sig bli övertygad. Till stora delar bygger en profil på siffror och frekvenssatser, men det som binder samman dessa delar till en helhetsbild av gärningsmannen tycks vara en kombination av yrkeserfarenhet, intuition och kvalificerade gissningar (Holmes, 1990). Det är en sak att ha statistiskt fastställda erfarenhetssatser i arsenalen av bevismedel, men att två parter ställer sina respektive yrkeserfarenheter, intuitioner och kvalificerade gissningar mot varann är naturligtvis en helt annan sak. Motparten skulle kunna ge

en annorlunda, men lika trolig förklaring till händelseförloppet.

Min uppfattning är, att det är osannolikt att en domstol skulle tillmäta profilen bevisvärde i dess helhet. Däremot skulle domstolen möjligen kunna fästa avseende vid profilen i den mån den bygger på forskningsresultat. Detta skulle inte innebära någon större skillnad jämfört med den vedertagna användningen av erfarenhetssatser. En personlig reflektion är att det är viktigt att domstolarna inte utgör skådeplats för dispyter mellan olika vetenskapliga skolor, såsom t ex varit fallet vid användandet av vittnespsykologer (för en översikt härom, se Wiklund, 1992). Det förhåller sig ju så, som Klami noterat apropå återfall i brott, att beteendevetenskaperna inte kan slå fast ständigt giltiga erfarenhetssatser om mänskligt beteende. Det går inte att predicera människans reaktioner på olika stimuli, på samma sätt som det går att förutsäga en bils bromssträcka utifrån dess hastighet.

8 Metoden

För att undvika alla missförstånd måste här påminnas om att den metod som redovisas är den som har sitt ursprung i USA och som tillämpas inom FBI. Flertalet av de artiklar jag utgått från, är författade av FBI-agenter eller av andra personer som på ett eller annat sätt är knutna till FBI:s verksamhet. Det går alltså inte att komma ifrån att vissa företeelser som redovisas är specifikt amerikanska och därför inte alltid jämförbara med svenska förhållanden.

8.1 Metodens grundantaganden

Det som sker vid gärningsmannaprofilering är att man med kunskap om brottets genomförande och förhållandena på brottsplatsen drar slutsatser om gärningsmannens person. Även offrets tillstånd anses vara en del av brottsplatsen (Ault & Reese, 1980). GMP-metodens *grundantagande* är att människans personlighet visar sig i hennes handlingar; orsaken till att människor agerar på olika sätt är att de har olika personligheter. Ett *andra antagande* är att gärningsmannen inte kan ändra sin personlighet och ett *tredje antagande* är att hans modus operandi därmed kommer att vara tämligen stabilt över tid (Holmes, 1990). Man kan tycka att det vore en enkel sak för en brottsling att ändra tillvägagångssätt mellan olika brott för att undgå upptäckt. För de grova våldsbrottslingar vars brott lämpar sig för profilering, gäller däremot att de är helt uppslukade av sina fantasier och av att iscensätta dessa. Brotten utförs i enlighet med det "manuskript" gärningsmannen har skrivit i sina fantasier. Att skriva om detta, annat än för att förbättra det, är i det närmaste omöjligt (intervju med FBI-agenten James Wright i Time Magazine, 1991).

Gärningsmannaprofilering kan visserligen tillämpas vid de flesta typer av brott men anses inte som ett lämpligt tillvägagångssätt vid alla brott. För att profilering skall vara framgångsrik ställs ofta som krav att brottsplatsen visar spår efter någon form av *psykopatologi hos gärningsmannen* (Pinizzotto, 1984). Detta innebär att så gott som alla egendomsbrott faller bort liksom många andra grövre brott, såsom exempelvis bankrån, kidnappning, dödande i samband med rån, svartsjukemord, våldtäkt där offer och gärningsman känner varann sedan tidigare (Holmes, 1990). Gemensamt för de brott som lämpar sig för profilering är att de ofta förefaller vara *slumpmässiga och motivlösa* (Howlett et al. 1986). Hur obehagliga och obegripliga vi än kan tycka att de uppräknade brotten är, kan man ofta utan större svårigheter finna ett bakomliggande motiv. Sådana lätt identifierbara motiv ger viktig - och ofta tillräcklig - information om gärningsmannen (Douglas & Burgess, 1986). Brott där profilering visat sig vara lämplig är t ex mordbrand (pyromandåd), våldtäkt eller andra sexuella övergrepp med sadistiska inslag, lustmord, ritualmord och liknande (Holmes, 1990). Gärningsmannaprofiler kan också komma till användning vid anonyma hot samt vid förhandlingar om gisslan i syfte att finna en så bra förhandlingstaktik som möjligt (Douglas & Burgess, 1986). Metoden används också i fall där personer försvunnit och där det finns omständigheter som talar för att något brott kan ligga bakom (Howlett et al. 1986).

Kravet på att gärningsmannens personlighet skall återspeglas i brottet innebär att brott som begås under kraftig drogpåverkan inte lämpar sig för profilering. I sådana fall är det svårt att avgöra vad som är uttryck för drogpåverkan och vad som är uttryck för den "sanna" personligheten (Pinizzotto, 1984). En reflektion är, att det måste vara svårt att avgöra om gärningsmannen varit påverkad när man inte vet vem denne är. Om det å andra sidan ändå finns starka skäl att anta att gärningsmannen varit drogpåverkad, har man lyckats göra en begränsning av kretsen av misstänkta och det är ju vad en profil huvudsakligen syftar till.

8.2 Brottanalysens olika steg

I USA är analysverksamheten skild från brottsutredningen. VICAP-systemet (Violent Criminal Apprehension Program), som hör till FBI:s beteendevetenskapliga avdelning, har inte haft till syfte att utreda brott utan att analysera dem. Brottanalys och brottsutredning ställer olika krav på graden av specificitet i de data som bearbetas; en analys som försöker finna likheter med tidigare brott arbetar i större utsträckning med brottets generella mönster. Polisens brottsutredning försöker däremot klarlägga brottet så detaljerat som möjligt (Howlett et al. 1986). Brottanalys skall inte ses som något som har trätt i brottsutredningens ställe. Gärningsmannaprofilen skall i stället ses som "a new investigative tool", d v s som ett komplement till den traditionella

utredningen av vissa svårlösta brott (Holmes, 1990).

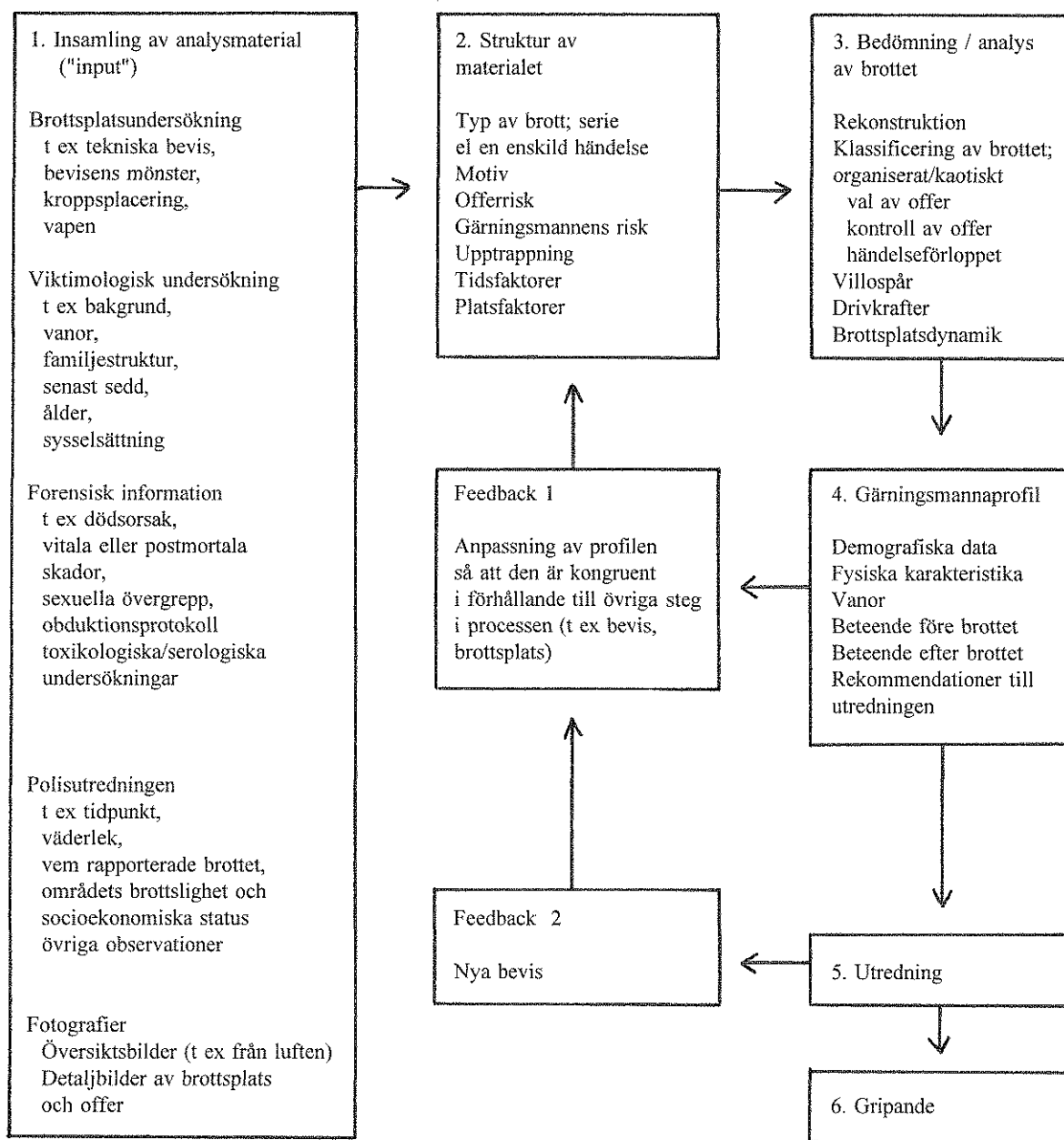
För att få in lämpligt analysmaterial har ett särskilt formulär utarbetats, VICAP crime analysis report form. Det är framförallt agenter inom FBI:s beteendevetenskapliga avdelning som utför brottsanalyser. Till sin hjälp har de en brottsdatabas som täcker hela landet. När ett nytt fall har kommit in läggs VICAP-formuläret in on-line. Jämförelser med övriga brott i databasen sker med utgångspunkt i 100 olika modus operandi-kategorier, varefter de 10 bästa "träffarna" redovisas (Icove, 1986).

Enligt Douglas & Burgess (1986) är de viktigaste stegen i arbetet med en brottsanalys följande.

- 1) Bedömning av den brottsliga gärningen,
- 2) Omfattande bedömning av brottsplatsens närmare detaljer,
- 3) Grundlig analys av offret,
- 4) Bedömning av polisundersökningen,
- 5) Bedömning av den rättsmedicinska undersökningen,
- 6) Framtagning av en profil med aktuella gärningsmannakarakteristika,
- 7) Förslag till utredningen, baserade på konstruktionen av profilen.

Här presenteras de olika komponenterna avgränsade från varandra och i punktform. I själva verket handlar det dock om en omfattande process där de olika komponenterna utövar påverkan på varann och där de också är utsatta för påverkan utifrån, t ex genom att nya bevis kommer fram i polisutredningen.

Följande bild kan illustrera hela den dynamiska process inom vilken profilen växer fram (Douglas et al. 1986, s 407).

Figur 2. Brottanalysens olika steg, främst med avseende på mord

Steg 1

I det första stadiet samlas bakgrundsmaterial och teknisk bevisning in. Omfattningen av detta material visar tydligt att en omfattande "traditionell" brottsutredning måste ligga till grund för

brottsanalysen. Uppgifter om misstänkta är man däremot inte intresserad av eftersom dessa, om än på ett omedvetet plan, kan påverka den som gör analysen och låsa vederbörande vid olika lösningar. VICAP-formuläret omfattar närmare 200 frågor och täcker många av de "inputs" som redovisas i figuren. (Beskrivningen av processens olika steg utgår i sin helhet från Douglas et al., 1986.)

Steg 2

Arbetet i det andra stadiet innebär ett sökande efter meningsfulla mönster i materialet. Den insamlade informationen bearbetas utifrån *sju olika aspekter*.

Först måste det avgöras om brottet utgör en isolerad företeelse eller om det ingår i en serie.

Det andra momentet innebär att man ur materialet försöker utläsa motiven till brottet. FBI urskiljer tre grupper av motiv. Ett mord kan utgöra ett led i brottslig verksamhet, såsom exempelvis uppgörelser i den undre världen eller dödande i samband med rån. Det kan också finnas känslomässiga, själviska och orsaksspecifika motiv. Detta är en vid kategori som rymmer de flesta typer av mord. Exempel utgörs bl a av mord inom familjen utlösta av gräl, mord p g a paranoida reaktioner, "barmhärtighetsmord" och mord i samband med självförsvar. Sexuella motiv kan också ligga bakom ett mord. Att offret dör kan antingen vara resultatet av vissa sexuella aktiviteter eller utgöra en förutsättning för dem (t ex vid sadism och nekrofil).

Den tredje aspekten hänför sig till offrets risk att utsättas för brott. Risk bedöms utifrån faktorer som ålder, sysselsättning, livsstil, fysik, styrka och plats där offret befinner sig. De tankegångar som riskbedömningen utgår från tycks ha sin grund i rutinaktivitetsteorin och teorin om tillfällesstrukturer. Barn och gamla har inte alltid fysisk möjlighet att värja sig för angrepp och kan därigenom vara högriskoffer. En förhöjd risk kan också gälla för t ex taxichaufförer och prostituerade som genom sin sysselsättning utsätter sig för en hög risk att komma i kontakt med potentiella gärningsmän. Bestämningen av offerrisk kan ge information om hur gärningsmannen går till väga när han väljer ut sina offer.

Bedömningen av den risk gärningsmannen tar då han begår brottet, den fjärde aspekten, hänger samman med bedömningen av offerrisken; låg risk för offret innebär hög risk för gärningsmannen. Utifrån riskbedömningen, t ex av ett brott där gärningsmannen attackerar ett lågriskoffer i en högrisksituation, är det möjligt att göra olika antaganden om den stress gärningsmannen arbetar under, om den spänning han söker i brottet, om hans känslomässiga mognad och om den uppfattning han har om risken att åka fast.

I samband med seriebrottslighet finns ett behov av att bedöma risken för upptrappning av

brottsligheten. Detta är den femte aspekt som anläggs på materialet. Utifrån rekonstruktionen av händelseförloppet under själva brottet är det möjligt att dra slutsatser om upptrappning. Detta understryker betydelsen av en grundlig brottsplatsundersökning.

Som ett sjätte led försöker man ur materialet utläsa olika tidsfaktorer. Hur lång tid tog det att döda offret, att utföra andra handlingar med kroppen och att göra sig av med kroppen? Ju längre tid gärningsmannen tillbringar med sitt offer, desto viktigare är det att han väljer en plats som är undanskynd och som han är väl förtrogen med. En annan tidsfaktor rör den tidpunkt på dygnet när brottet begicks. Tidpunkten för brottet kan säga något om gärningsmannens sysselsättning och familjeförhållanden.

Slutligen bedöms materialet utifrån olika platsfaktorer. Härigenom erhålles information om i vilken utsträckning gärningsmannen är hemmastadd i området. Det är också möjligt att dra slutsatser om att något transportmedel använts, t ex i de fall där kroppen dumpats på ett ställe men brottet begåtts på något annat ställe. Det kan röra sig om mellan en och tre platser; platsen där offret återfanns, där de brottsliga handlingarna begicks och där offret dog. I det fall brottet får en dödlig utgång är det förstås vanligast att brottet begås på samma plats som där offret dör, men för att illustrera att det kan röra sig om olika platser kan man tänka sig ett sexualbrott där de sexuella övergreppen äger rum på ett ställe, dödandet på ett annat (t ex i samband med transport) och dumpningen på ett tredje ställe.

Steg 3

Resultatet av arbetet i det andra stadiet läggs till grund för en rekonstruktion av händelseförloppet samt av offrets och gärningsmannens beteende. Det är fråga om rekonstruktion i vid bemärkelse; det är inte enbart ett återskapande av det rent observerbara händelseförloppet utan även av gärningsmannens personlighet i termer av organiserat eller kaotiskt handlande (se nedan, avsnitt 9:1), drivkraften bakom brottet, valet av offer och strategier för kontroll av offret.

Steg 4

Arbetet i det fjärde stadiet leder fram till en beskrivning av den typ av person som begått brottet. Det är denna beskrivning som kallas "criminal profile." I profilbeskrivningen ingår uppgifter om demografiska förhållanden (ålder, kön, ras, civilstånd, socioekonomisk status), utbildning, bostad i förhållande till brottsplatsen, tidigare brottslighet, fysiska karakteristika, vanor, intressen och värderingar, tidigare beteende som lett fram till brottet och beteende efter brottet. Profilen kan också innehålla råd för tillvägagångssätt vid identifiering, gripande och förhör. Den *feedback* som

avses i modellen har att göra med att profilen måste vara så anpassad att den stämmer överens med den information som kommit fram under arbetet i de tidigare stadierna.

Steg 5

Uppgifterna i profilen tjänar som utgångspunkt för utredningen i det femte stadiet. Utredningen kan resultera i ny information om brottet. Denna information beaktas och leder i så fall fram till en omvärdering av gamla fakta och en reviderad analys av brottet.

Steg 6

I det sista stadiet sker gripandet av gärningsmannen. Då görs en utvärdering av profilen genom att de olika stadierna i processen jämförs med slutresultatet. Flera uppgifter i profilen kan lätt kontrolleras utan medverkan av gärningsmannen. För att få en klarare bild av tillvägagångssättet och de mekanismer som ledde fram till brottet är det dock viktigt att genomföra en intervju med gärningsmannen. För att få fram användbara uppgifter om brottet och gärningsmannen krävs i princip att denne skall ha erkänt brottet och att domen mot honom skall ha vunnit laga kraft. Så länge brottet är föremål för prövning i domstol är det tveksamt om gärningsmannen vill yppa några detaljer om tillvägagångssätt. I de fall där gärningsmannen erkänt kan kravet på lagakraftvunnen dom kanske te sig onödigt, men det är ändå viktigt att det upprätthålls. Om gärningsmannen börjar berätta om detaljer som inte finns med i förundersökningsmaterialet och som inte tagits upp i rättegången kan det uppstå en intressekonflikt för den som genomför intervjun. De som genomför intervjuerna är poliser eller andra personer med nära koppling till polisen. Om nya uppgifter kommer fram måste dessa lämnas till förundersökningsledaren, vilket kan skada det förtroende som byggts upp mellan intervjuare och gärningsman. Om detta förtroende skadas finns det risk för att gärningsmannen inte längre är villig att berätta om brotten.

9 Typologier

En gärningsmannaprofil pekar ut den *typ* av gärningsman som kan tänkas ha begått ett visst brott. För att underlätta detta arbete används olika typologier. Med typologi avses ett klassifikationssystem som delar in gärningsmän i olika kategorier, eller typer. Utvecklingen av gärningsmannatypologier har främst skett inom psykologin och psykiatrin. Beroende på forskningsperspektiv har olika forskare skapat olika typologier. Gemensamt för dem är dock att

det är gärningsmannens personlighet och hans motivation till brott som ligger till grund för indelningen. Psykiatrin och dess terminologi fokuserar på människan och hennes störningar men det som behövs av polisen är begrepp som på ett begripligt sätt också kan användas vid beskrivningar av brottsplatser (Ressler & Shachtman 1992, s 138). Av denna anledning började man skilja mellan organiserade och kaotiska (desorganiserade) brottsplatser (organized resp disorganized crime scenes). Detta ledde till att åtskillnad också gjordes mellan olika typer av brottslingar; kaotiska asociala (disorganized asocial) och organiserade icke-sociala (organized nonsocial). Anledningen till att man utvecklade dessa begrepp var att man ville skapa en egen terminologi som polisen lätt kunde förstå utan någon utbildning i psykologi (Ressler & Shachtman, 1992). Uppdelningen i organiserat och kaotiskt handlande är en generell typologi som kan tillämpas på olika sorters brott. Dess främsta tillämpningsområde är dock mord.

Följande schema gäller som en generell beskrivning av typologianvändningen:

- 1) Komponenter i brottet → klassificering av beteendet enligt typologin (gärningsmannatyp).
- 2) Utnyttjande av den personlighetskaraktistik som gäller för aktuell gärningsmannatyp.

9.1 Organiserade och kaotiska gärningsmän

De två gärningsmannatyperna uppvisar skillnader vad beträffar personlighet och därmed också beträffande beteende under och efter brottet. Förhållandena på brottsplatsen och offrets tillstånd avspeglar också de skillnaderna mellan personlighetstyperna (hela avsnittet utgår från Holmes, 1990).

Personlighet

Den kaotiske brottslingen uppfattas som "konstig" av människorna i sin omgivning. Han är ovårdad och har dålig personlig hygien, lever ensam, har ett okvalificerat arbete och befinner sig under genomsnittlig intelligensnivå; drastiskt uttryckt är han oförmögen att ha några sociala kontakter. Den organiserade brottslingen är hans raka motsats. Denne lever ofta tillsammans med en partner, är förhållandevis intelligent, fungerar bra socialt och uppfattas av omgivningen som trevlig och charmerande. Ingen av dem är vad vi i dagligt tal menar med "social", vilket dock förklaras på olika sätt för de olika brottslingstyperna. För den som är "icke-social" är det fråga om ett val; om han är ensam beror det på att han tycker att det inte finns någon som är "god nog" åt honom. Den asociale är en ensamvarg därför att han är så egenartad att ingen vill veta av honom.

Beteende i samband med brottet

Den kaotiske förövaren begår i regel impulsiva brott, d v s de är inte särskilt välplanerade. Brotten begås ofta i närheten av hans bostad med hjälp av vapen som råkar finnas till hands. Anledningen till att han föredrar att operera i närheten av hemmet är att det är den enda plats där han känner sig tillräckligt trygg. Den organiserade brottslingen planerar sitt brott väl, har utrustning med sig och har inga problem med att leta efter offer inom en vidsträckt radie.

Beteende efter brottet

Båda personlighetstyperna känner ett behov av att återuppleva brottet och att så länge som möjligt hålla kvar den känsla av upprymdhet brottet gav upphov till. Båda typerna återvänder gärna till brottsplatsen, men där upphör också likheten. Den kaotiske brottslingen kan föra dagbok över sina brott, ibland tar han saker från offren för att behålla som "souvenirer" och ge sin fantasi fortsatt näring. Av samma anledning förekommer det också att han närvarar vid offrets begravning. Den organiserade brottslingen kan beskrivas som en "polisgroupie"; för att behålla känslan av spänning och upphetsning håller han sig gärna i närheten av polisen och anmäler sig som frivillig vid olika insatser om det skulle behövas. Han kan också ta saker från offret men då fungerar föremålen som "troféer", d v s de tjänar som bevis på hans skicklighet och påminner om hans framgång (Ressler et al. 1988).

Brottsplatsen och offret

En skillnad mellan de båda typerna hänför sig till valet av offer. I båda fallen rör det sig om offer som är främlingar för gärningsmannen, men främlingsskapet är av olika natur. Den kaotiske gärningsmannen känner till offret men har ingen personlig relation till offret. Den organiserade känner i regel inte ens till sitt offer sedan tidigare, utan väljer noga ut den som motsvarar hans krav på stil, utseende eller liknande.

De båda typerna skiljer sig också åt när det gäller sättet att få kontroll över offret. Det återkommande temat vid bedömningen av den organiserade gärningsmannens handlande är hans kontrollbehov (Ressler & Shachtman, 1992). Han behöver kontroll över offret och över situationen. Detta uppnås främst genom en noggrann förberedelse av brottet. Det första närmandet till offret kan t ex göras genom ett erbjudande om lift eller hjälp med något, eller genom att gärningsmannen själv ber om hjälp. Genom sin verbala förmåga kan han få en första kontroll över offret. När övergreppet väl påbörjats kontrollerar han sitt offer genom att använda olika fängsel (rep, tejp o dyl). Den kaotiske gärningsmannen angriper sitt offer genom en snabb, våldsam attack

och behöver därför inte utöva ytterligare kontroll på verbal eller fysisk väg.

En annan skillnad rör gärningsmannens uppfattning av offrets personlighet. Den organiserade gärningsmannen väljer för det första ut offret på grund av dennes personliga karakteristika. För det andra får han kontakt på ett någotsånär personligt plan genom det sätt på vilket han närmar sig offret. För det tredje ställer denna typ av gärningsman ofta krav på någon form av personlig interaktion med offret under själva övergreppet. När han gör något vill han att det skall ge upphov till en personlig reaktion hos offret. Det rör sig i regel om en önskan att uppväcka ännu mer fasa, vilket kan vara ytterligare en förklaring till användandet av olika fängsel. Den kaotiske gärningsmannen är inte alls intresserad av kontakt på ett personligt plan. Han vill tvärtom inte veta något om sina offer. Sättet han tar kontakt med dem kräver inte något personligt närmande. Han kan t ex slå offret medvetslöst och täcka över dennes huvud, allt för att avpersonifiera offret (Ressler & Shachtman, 1992).

Ovan nämndes att den kaotiske gärningsmannen är att betrakta som inkompetent när det gäller mänsklig samvaro och sociala relationer. Denna inkompetens gäller också sexuella relationer och kan förklara varför det förekommer sexuella angrepp mot offret sedan han eller hon dödades (Pinizzotto 1984; Douglas et al. 1986). Att kroppen inte göms undan, att vapnet lämnas kvar och att det i övrigt lämnas många spår på brottsplatsen är ytterligare exempel på den kaotiske gärningsmannens oförmåga att planera sina handlingar.

9.2 Mördare

För att visa att det går att tolka särskilda brottstypologier i termer av kaotiskt - organiserat handlande, skall jag redogöra för en typologi som avser s k seriemördare. Seriemord och massmord skiljer sig åt på det sättet att vid den senare brottstypen begås minst fyra mord vid ett och samma tillfälle. Seriemord innebär att tre eller flera mord begås med vissa tidsintervall. Under dessa uppehåll, "emotional cooling-off periods", varvar gärningsmannen känslomässigt ned (Douglas et al. 1986, s 409).

Enligt Holmes (1990) finns fyra olika typer av seriemördare. Den visionäre mördaren ("visionary serial killer") är psykotisk och dödar för att han ser syner eller hör röster som befäller honom att döda; det rör sig nära nog undantagslöst om en desorganiserad gärningsman.

En annan sorts mördare är den som på ett medvetet plan drivs av missionen att döda eller utrota en viss grupp som t ex kan utgöras av prostituerade, invandrare eller judar ("mission serial killer"). Det mest typiska är att denna mördare är av organiserad icke-social typ, men den kaotiske asociale gärningsmannen kan också begå den här sortens brott.

En tredje typ är den som dödar för att uppnå tillfredsställelse av någon form ("hedonistic serial killer"). Här återfinns lustmördare som når sexuell tillfredsställelse genom själva dödandet. Den som dödar för materiell vinnings skull uppnår en ekonomisk tillfredsställelse och sorterar därför också under denna rubrik. Självt anser jag att kategorin är alltför vid; för lustmördaren är dödandet ett mål i sig men för den andra typen av mördare är dödandet endast en instrumentell handling för att uppnå ett önskat mål.

Den fjärde typen är "makt-kontrollmördaren", ("power/control serial killer"). Han uppnår i och för sig tillfredsställelse av dödandet och det kan finnas sexuella inslag i gärningen, men det som skänker honom njutning är känslan av makt och kontroll över offret.

Valet av offer och offrets tillstånd kan säga något om vilka motiv som drivit gärningsmannen och man kan därigenom peka ut vilken typ av mördare som begått brottet. För både lustmördaren och "kontrollmördaren" gäller att de är processorienterade, d v s de är främst intresserade av själva dödandet och drar gärna ut på detta så långt som möjligt. De båda andra typerna dödar för att de har ett uppdrag, vare sig det nu är givet av utomstående makter eller kommer från en inre övertygelse. De är alltså mera målorienterade och dödar därför så snabbt och effektivt som möjligt. Att ha njutning eller tillfredsställelse rent generellt som grund för kategoriindelning förefaller mot bakgrund av detta resonemang än mer tveksamt. Jag föreställer mig att den som dödar för uppnå en ekonomisk tillfredsställelse, till skillnad från lustmördaren, är målorienterad och därmed genomför brottet snabbt och effektivt.

9.3 Våldtäktsmän

Även våldtäktstypologier *kan* tolkas mot bakgrund av kaotiskt/ organiserat beteende. Vid FBI använder man sig dock av något annorlunda begrepp; Hazelwood och Burgess (1993) nämner över huvud taget inte begreppen "organized" och "disorganized". Det första steget vid profilering av våldtäkt är, enligt Hazelwood (1993), en grov uppdelning i *själviskt* eller *pseudo-osjälviskt* beteende hos gärningsmannen. Därefter görs en mera finkalibrerad klassificering av beteendet enligt Groth, Burgess och Holmstroms gärningsmannatypologi från 1977.

1) PSEUDO-OSJÄLVISKT OCH SJÄLVISKT BETEENDE

a) Pseudo-osjälviska gärningsmän

Verbalt beteende

- (1) Lugnanden (t ex, "Gör du som jag säger, kommer jag inte att skada dig"),
- (2) komplimanger,

- (3) självförringande (t ex, "Jag är så ful, så du skulle aldrig gå ut med mig"),
- (4) förbättra självkänslan (t ex, "Säg att du tycker om mig", "Säg att jag är bättre än din kille"),
- (5) omtänksamhet (t ex, "Gör jag dig illa?", "Har du det bekvämt?"),
- (6) uppgifter av personlig natur (t ex sitt namn, "jag har aldrig gjort något sånt här tidigare"),
- (7) få svordomar och vulgära könsord,
- (8) nyfikenhet (t ex, frågor om offrets sysselsättning, jobb, familj)
- (9) ursäkter.

Sexuellt beteende. Gärningsmannen vill att offret deltar i akten och att akten skall likna ett " normalt " samlag. Han kan t ex smeka olika delar av offrets kropp, ägna sig åt cunnilingus före penetration eller begära att offret skall kyssa honom. I regel gör han bara vad han tror att offret "tillåter" honom att göra, d v s om offret gör motstånd kommer han inte att framhärda.

Fysiskt beteende. Gärningsmannen har ingen önskan om att skada offret och använder därför fysiskt våld i liten utsträckning. Han förlitar sig i stället på hot för att hålla offret under kontroll.

b) Självviska gärningsmän

Verbalt beteende.

- (1) Aggressiv,
- (2) förolämpande,
- (3) hotfull,
- (4) mycket svordomar och vulgära könsord,
- (5) förringar offret (d v s motsatsen till komplimanger),
- (6) förnedrande (t ex genom att kalla offret "hora", "fitta" o s v),
- (7) beordrar offret,
- (8) opersonligt (d v s inga anspelningar till den egna personen),
- (9) sexuellt orienterat språkbruk.

Sexuellt beteende. Gärningsmannen gör vad han vill och tar inte hänsyn till offrets rädsla, bekvämlighet eller känslor. Motstånd från offrets sida gör ingen skillnad. Kyssar och smekningar är ovanligt. Desto vanligare är att bita, dra och slita i olika kroppsdelar.

Fysiskt beteende. Våldsanvändningen delas in i fyra olika nivåer; 1) minimal våldsanvändning (pseudo-osjälvviska gärningsmän), 2) måttlig våldsanvändning (trots att offret inte gör motstånd blir hon/han slagen upprepade gånger), 3) kraftig våldsanvändning (offret blir misshandlat över hela

kroppen; sjukhusvård kan behövas) och 4) brutal våldsanvändning (sadistisk tortyr, ofta med hjälp av olika instrument). Den själviske gärningsmannens våldsanvändning ligger på de tre grövsta nivåerna.

2) GÄRNINGSMANNATYPOLOGI

Efter att ha klassificerats som "osjälvisk" eller självisk, kan gärningsmannens beteende klassificeras ytterligare för att ge en uppfattning om vilka motiv som driver honom. För olika gärningsmän tjänar våldtäkten olika syften (Hazelwood 1993, som i stora delar bygger på Groth, Burgess & Holmstrom 1977).

Våldtäkt som bevis på makt (power reassurance rapist). Denna gärningsmannatyp saknar självkänsla och har problem att klara av sociala och sexuella relationer med kvinnor. Genom det sexuella övergreppet bevisar han för sig själv att han är stark och mäktig. Han uppvisar ett *pseudo-osjälviskt beteende* och är jämförelsevis minst aggressiv. Övergreppen äger rum sent på kvällen eller tidigt på morgonen. Offren är i hans egen ålder. Övergreppen inleds med en snabb överraskningsattack. Han tillbringar kort tid med offret. Det förekommer att han tar någon av offrets ägodelar för att behålla som souvenir. Efter ett misslyckat försök slår han till snart igen, ofta redan samma kväll. Efter ett genomfört övergrepp känner han att han fått det bevis på makt som han behöver, men denna känsla går snabbt över och han begår snart ett nytt brott. Han genomför brotten i det område där han bor eller i områden med liknande socioekonomisk struktur. Övergreppen fortsätter så länge det är möjligt, t ex tills han åker fast eller flyttar.

Våldtäkt som ett sätt att bekräfta sin makt (power assertive rapist). Den här typen har inga medvetna tvivel om sin manlighet. Våldtäkten har som främsta syfte att befästa gärningsmannens uppfattning om sin egen virilitet och maskulina överlägsenhet. Han är verbalt och sexuellt *självisk*. Våldsanvändningen är måttlig till kraftig. Offren är i hans egen ålder och han får en första kontroll över dem genom att ge ett förtroendeingivande intryck. Han våldtar när han känner behov av det, men inte lika regelbundet som den första typen.

Vredesvåldtäkt (anger retaliatory rapist). Syftet med övergreppet är att skada kvinnan som hämnd för verkliga eller påstådda orättvisor som han utsatts för av kvinnor i sitt liv. Våldtäkten är ett uttryck för ilska. Gärningsmannen är sexuellt och verbalt *självisk* och han använder kraftigt våld. Övergreppet inleds med en våldsam "blixattack" och våldsanvändningen under det fortsatta

övergreppet är kraftig. Offren är i gärningsmannens egen ålder, eller något äldre. Offren symboliserar ofta någon som han hämnas på. Det kan därför finnas likheter mellan offren, t ex beträffande klädstil, frisyr, yrke, längd, vikt o s v. Det går sällan att finna några geografiska eller tidsmässiga mönster i beteendet.

Sadistisk våldtäkt (anger excitation rapist). Offrets reaktion på fysiskt och psykiskt våld är vad som skänker den sadistiske gärningsmannen sexuell tillfredsställelse. Övergreppen är planerade i detalj. Offren är i regel främlingar och även om de är utvalda på grund av vissa personliga egenskaper, finns det sällan någon möjlighet för utomstående att förknippa offret med gärningsmannen. Det förekommer att gärningsmannen fotograferar, filmar eller gör ljudupptagningar under övergreppet. Han tillbringar lång tid (från timmar till dagar) med offret och det förekommer att offret dör.

Till skillnad från mord gäller för våldtäktsbrottet att offren lever och kan berätta om övergreppet. Genom grundliga förhör bör det vara möjligt att komma fram till vilken typ av gärningsman som begått brottet. Från amerikanskt håll har man här poängterat betydelsen av att fastställa i vilken ordning de olika momenten utförts. Om t ex fellatio följer efter sodomi vid ett övergrepp kan det finnas skäl att anta att förnedring och bestraffning är starka motiv hos gärningsmannen. Är ordningen den motsatta *kan* det i stället röra sig om någon form av sexuellt experimenterande eller förverkligande av sexfantasier, t ex en "pseudo-osjälvisk" gärningsman som gör allt som offret inte verbalt eller fysiskt motsätter sig (Hazelwood & Burgess, 1993). Det gäller också att tolka det våld som förekommit på ett riktigt sätt. Extremt grymma eller plågsamma handlingar måste t ex inte alltid innebära att gärningsmannen är en sexuell sadist; det kan i stället vara fråga om våld som hämnd eller som ett led att hålla offret under kontroll (Hazelwood et al. 1992).

Eftersom profilering i första hand utvecklades som en mordutredningsmetod, finns ännu inte särskilt mycket "profilingsanpassat" material att utgå från vid analys av våldtäkt. Det har visserligen forskats åtskilligt kring våldtäkt, men resultaten är inte alltid direkt tillämpliga på den *individuella* brottsituationen.

Del II TILLÄMPNING AV METODEN

10 Material

Undersökningen avser sex till Farstapolisen anmälda fall av brott mot kvinnor; tre våldtäkter, ett försök till våldtäkt, ett fall av sexuellt tvång och ett s k kvinnoöverfall. "Kvinnoöverfall" är polisens egen benämning på fallet och utgör inte någon brottsbalksbenämning. Händelsen har senare kodats in som försök till våldtäkt. Brotten ägde rum under sommaren och hösten 1991. Någon gärningsman har inte kunnat gripas i något av fallen; genom beslut av åklagare i juni 1992 lades förundersökningarna ned. Anledningen till att just dessa brott studeras är att de i sammanföll i tid och rum på ett sådant sätt att det uppstod misstankar om att det rörde sig om samme gärningsman.

Det material jag arbetat med kan indelas i två grupper; dels uppgifter som omedelbart hänför sig till brottet genom att de *härrör direkt från offret*, dels uppgifter som rör förhållanden runt omkring brottet och som *härrör från andra källor* än offret. Uppgifter som direkt handlar om brottet ingår i förundersökningsmaterialet; här återfinns alltså brottsanmälan och förhör med offret, rättsläkarutlåtanden och, i förekommande fall, protokoll från röstkonfrontationer. Uppgifter av mer indirekt karaktär utgörs av vittnesiakttagelser och resultat från dörrknackningar och ingår också i materialet. Annan information av indirekt karaktär utgörs av väderuppgifter från SMHI. Brotten väckte stor uppmärksamhet och man kom i media att tala den s k *Farstamannen*. Många privatpersoner hörde därför av sig till polisen med sina tips. "Efterlyst", ett TV-program som handlar om brott och som uppmanar tittarna att ringa in tips om ouppklarade brott, hade under hösten 1991 inslag om brotten. Dessa tips har vidarebefordrats till polisen och ingår alltså även de i materialet. Eftersom det är en analys av brotten studien syftat till, har det viktigaste materialet utgjorts av informationen direkt från offret. Endast i enstaka fall har det övriga materialet varit av intresse. Detta material kommer därför inte att redovisas särskilt utan tas i stället upp i de sammanhang där det tillför något.

11 Undersökningens syfte och uppläggning

Undersökningen skall ses som en explorativ studie. Den viktigaste frågeställningen för undersökningen har varit att belysa de problem som dyker upp när man försöker tillämpa profileringmetoden. Uppläggningsen följer ett visst mönster; strukturering av materialet, analys av brotten, profil. Detta mönster bygger på det tillvägagångssätt för profilering av våldtäkt som utvecklats vid FBI (Hazelwood et al. 1993):

1. Fastställ, utifrån offrets berättelse, gärningsmannens beteende.

2. Analysera beteendet för att utröna drivkrafterna bakom gärningsmannens agerande.
3. Utgå från dessa drivkrafter för att fastställa karakteristiken hos den individ som begått brotten.

En viktig uppgift för undersökningen har varit att genomföra en *strukturering av materialet* för att detta skall kunna läggas till grund för en brottsanalys. Det är viktigt att hålla i minnet att den information som framkommer i polisens brottsundersökningar har samlats in utan tanke på att ligga till grund för brottsanalys. En frågeställning som därför funnits med under arbetet har varit hur väl polisens undersökningar fungerar som analysunderlag; vilka förändringar och kompletteringar kan behöva göras om profilering skall användas på en någorlunda reguljär basis? För att inte tynga ned den löpande framställningen har det omstrukturerade materialet samlats i en bilaga. Denna kan med fördel användas som en uppslagsdel. Summariska beskrivningar av brotten ges i texten.

Nästa steg är att genomföra en *analys av brotten* utifrån det strukturerade materialet. Brottsanalysens tyngdpunkt kommer att ligga på serieanalysen. Jag kommer alltså främst att studera brottens innehåll för att avgöra om de utgör en serie. Något som framkommit under arbetet är att de artiklar som skrivits om gärningsmannaprofilering ger en begränsad hjälp till den som praktiskt försöker tillämpa metoden. Något vetenskapligt stöd för mina antaganden och resonemang finns därför inte alltid. Jag har ändå valt att inkludera brottsanalysen i uppsatsen därför att jag anser att den kan tjäna som en illustration av hur materialet kan tolkas och användas.

De antaganden som görs i brottsanalysen kommer slutligen att utmynna i en profil.

12 Metod

1) Fastställande av gärningsmannens beteende. Den viktigaste uppgiften har varit att avgöra om brotten utgör en serie eller ej. För att avgöra detta måste beteendet i de olika brotten jämföras och för att genomföra en jämförelse krävs att materialet i de olika fallen är strukturerat på ett likartat sätt. Det första steget i en jämförelse är alltså att göra materialet jämförbart. Enligt min mening behöver man göra jämförelser på två olika nivåer, dels övergripande mellan brottens generella drag, dels mellan brottens mera specifika detaljer. För att göra materialet jämförbart i dess *detaljer* har jag strukturerat det enligt en metod som används av Metropolitan Police Forensic Science Laboratory i London för att analysera våldtäktsoffers redogörelser för sina upplevelser (Davies, 1992). Offrens redogörelser är den främsta, och i många fall den enda, källan till kunskap om gärningsmannens beteende. Det beteende som man på detta indirekta sätt kan

observera definieras med hjälp av olika variabler. Dessa variabler grupperar sig i tre olika kategorier. Man kan alltså identifiera beteende som 1) har med tillvägagångssätt (modus operandi) att göra, 2) hör ihop med sexuell och personlig tillfredsställelse och 3) har att göra med interaktionen mellan gärningsman och offer, främst med avseende på gärningsmannens attityder gentemot offret och hans behov av intimitet.

Davies' treaspektsmodell

i) Modus operandi

- 1) Val av tid och plats
- 2) Kontaktsätt (skapa förtroende hos offret eller överrumpling)
- 3) Sätt att kontrollera offret på fysisk väg (t ex vapen eller fängsel)
- 4) Personlig säkerhet: åtgärder för att
 - a) undvika avbrott
 - b) skydda sin identitet
 - c) förhindra att offret anmäler brottet
 - d) försäkra sig om en säker avfärd
- 5) Omnämmande av polisverksamhet eller annan rättslig verksamhet (t ex yttrandet "Jag skulle kunna få sju år för det här" skulle kunna säga något om gärningsmannens erfarenhet av rättssystemet)
- 6) Stöld av värdesaker (kan ev tyda på att gärningsmannen begått stöld tidigare och därigenom finns antecknad för detta)

ii) Sexuell och personlig tillfredsställelse

- 1) Sexuella problem (tex oförmåga att få erektion, för tidig eller ingen ejakulation)
- 2) Sexuella handlingar: utförda, försökta, begärda eller omnämnda
- 3) Sexuella verbala teman (t ex offrets tidigare sexuella erfarenhet och sexuella vanor med partner, jämförelse med hennes partner, uppmaning att hon skall klä av sig eller onanera själv)
- 4) Andra vanor som kan kopplas till sexuell och personlig tillfredsställelse, och som inte kan räknas till modus operandi eller attityd och intimitet (t ex förstörelse av offrets kläder eller kontroll att offrets underliv är rent)
- 5) Parafiliindikationer: sadism, exhibitionism, fetischism
- 6) Våld som ett sätt att nå tillfredsställelse
- 7) Verbal grymhet för att skrämma offret (t ex genom att gärningsmannen säger sig vara HIV-positiv)

iii) Attityd och intimitet

- 1) Våld som reaktion på offrets motstånd
- 2) Förolämpningar och svordomar
- 3) Användandet av språket för kontroll (hot, order, lögn, lugnanden)
- 4) Nyfikenhet
- 5) Avslöjanden om sig själv
- 6) Komplimanger
- 7) Inställsamt beteende (råd, vänlighet, omtanke)

- 8) Ursäker
 - 9) Önskade eller visade ömhetsbetygelser
 - 10) Förslag att förlänga förhållandet (giftermål, träff, komma tillbaks, stanna längre)
-

Ytterligare en faktor som kan länka ihop två eller flera brott är en s k *ekoeffekt*. Härmed avses att något som förekommit vid ett brottstillfälle återkommer vid ett senare. Davies ger exempel på detta vid analys av en serievåldtäktsmans verbala beteende; i den andra våldtäkten i serien säger offret, efter att gärningsmannen sagt åt henne att inte rapportera det inträffade, "I swear on my mother's life, I won't split on you" och vid det fjärde tillfället säger gärningsmannen, "Swear on your mother and father's life."

Jämförelsen av brottens *generella drag* utgår från de bägge psykiaterna Ulf Åsgårds och Peter Nordströms beteendeanalys av den s k Lasermannen. Jag har främst använt deras analys som en metod för strukturering av fakta. På flera punkter skiljer sig min uppläggning från deras. Vissa ändringar har jag fått göra på grund av brottens olika karaktär; frågan om vapenhantering är t ex irrelevant för mig. Åsgård och Nordström gör en summarisk beteendeanalys av varje enskilt brott i direkt anslutning till faktaredovisningen av brottet och gör avslutningsvis en analys av hela serien. I uppsatsen kommer tolkning och analys samlas i en särskild del.

Veckodag Datum Tid

Väderlek: Enligt uppgifter från SMHI

Offer: Allmän beskrivning (uppgifter om offrets klädsel och utseende varierar mycket från fall till fall; för det mesta är de ganska knäpphändig), samband med andra offer, anledning till vistelse på platsen, beskrivning om hur och när hon kom dit. Redovisning av skador.

Platsbeskrivning: Typ av område, ljus- och siktförhållanden, omgivningens karaktär etc.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Är platsen och offret förvalda eller slumpmässigt valda? Finns det en personlig relation mellan plats och gärningsman, eller har bara offret en relation till platsen? Kan platsen ha en symbolisk innebörd för gärningsmannen? Har gärningsmannen använt lurpassande, förföljande eller rekognoscering som metod?

Riskbedömning av platsen: Bedömning av risk med hänsyn till vittnen, flyktvägar etc. Riskbedömning sker ur gärningsmannens synvinkel; ett högriskområde är alltså ett område där risken för upptäckt är stor.

Rekognoscering: Främst baserat på sannolikhetsbedömning, men även på vittnesuppgifter. Åsgård och Nordström har för detta ändamål två punkter, rekognoscering dagar före, resp timmar före. Jag gör inte den åtskillnaden eftersom samma resonemang i mitt fall kan tillämpas på båda typerna.

Andra förberedelser: T ex maskering.

Transport: Före och efter brottet.

Förlopp före visad avsikt: Offrets, gärningsmannens och ev vittnens rörelser.

Förlopp under själva brottet

Förlopp efter brottet

Gärningsmannens klädsel, utseende och annat som offret har lagt märke till.

Genom att först strukturera materialet enligt denna uppläggning bör vi alltså erhålla en god överblick över brottens allmänna drag. Struktureringen enligt Davies underlättar nedbrytning i detaljer. Genom att på detta sätt kombinera översiktsbilder och detaljbilder erhålls enligt min mening den mest täckande beskrivningen av brotten. Kombinationen av visuella total- och detaljbilder för att återge brottsplatsen är en metod som sedan länge använts vid brottsutredning (Wendel & Svensson, 1959). Skisser och fotografier kompletterar varann så att man lätt skall se både delarna och helheten.

2) Analys av brotten. För att avgöra vilka drivkrafter som ligger bakom beteendet analyseras brotten. Här märks en påfallande brist på referensmaterial. I de flesta fallen kan jag bara utgå från vad jag själv tycker är rimligt i olika situationer.

3) Gärningsmannatyp och profil. Utifrån drivkrafterna avgörs gärningsmannatyp. Detta leder i sin tur till en profil. Till grund för mina antaganden ligger framförallt Robert R. Hazelwood (1993), "Analyzing the Rape and Profiling the Offender", och Ronald M. Holmes (1990), "Profiling Violent Crimes."

13 Brotten

13.1 Bakgrund

Under 1991 anmäldes, enligt SCB:s brottsstatistik, i Sverige 1462 våldtäktsbrott, både fullbordade brott och brott som stannat på försöksstadiet. Av dessa hade 423 brott inträffat utomhus, varav 165 utgjordes av *fullbordade våldtäkter utomhus där offret var femton år eller äldre*. I Stockholms polisdistrikt anmäldes 37 brott av denna typ och i Farsta polisområde* (som är en del av Stockholms PD) anmäldes 15 brott (varav 3 hade begåtts annat år än anmälningåret).

Antalet anmälningar för *försök till våldtäkt utomhus med offer femton år och äldre*, uppgick till

* Uppgifterna om brottsanmälningar i Farsta PO kommer från Polismyndighetens i Stockholm K-diarium, redigerat av Farstapolisens analys- och planeringsenhet.

201 för hela landet, 34 för Stockholms polisdistrikt och 10 för Farsta polisområde.

För *sexuellt tvång* görs i statistiken ingen åtskillnad mellan brott utomhus och inomhus. Däremot skiljer man mellan brott begångna mot person av samma eller av annat kön. I hela landet gjordes 221 anmälningar där offret var 15 år eller äldre och av annat kön än gärningsmannen. I Stockholms polisdistrikt anmälades 16 brott och i Farsta polisområde 4 brott.

Farsta polisområdes andel av anmälda brott för hela Stockholms polisdistrikt har under en fyraårsperiod varit av följande karaktär.

Tabell 2. Anmälningar av försök till våldtäkt utomhus, fullbordad våldtäkt utomhus och sexuellt i Farsta polisområde och Stockholms polisdistrikt (där Farsta ingår) 1991-1993. I samtliga fall är offret femton år eller äldre

	försök till våldtäkt utomhus		fullbordad våldtäkt utomhus		sexuellt tvång		Summa	
	Farsta	Stockholm	Farsta	Stockholm	Farsta	Stockholm	Farsta	Stockholm
1990	11	39	4	38	2	19	17	96
1991	10	34	15	37	4	16	29	87
1992	7	30	6	46	2	35	15	111
1993	3	30	5	32	2	31	10	93

1991 svarade Farsta för 33% av anmälningarna i hela polisdistriktet. De två påföljande åren har Farsta stått för 13,5% resp 11% av anmälningarna.

13.2 De undersökta brotten

Fallen betecknas med bokstav i bokstavsordning och knyter på inget sätt an till offrens initialer eller dylikt.

A 910709, försök till våldtäkt. 18-årig kvinna på väg hem från tunnelbanan, 2.30 en tisdagnatt. Gärningsmannen (förkortas härnåfter gm) följer efter henne på en cykel-och gångväg genom ett

grönområde. Attacken sker på en parkeringsplats i anslutning till ett bostadsområde. Gm tar tag runt offrets hals, drar omkull henne, sliter i hennes kläder. Offret kämpar emot. Hon skriker högt hela tiden och lyckas skrämma iväg gm. Gm är iklädd svarta jeans, midjelång mörk jacka. Han döljer ansiktet med en svart nylonstrumpa. Han säger inget under angreppet. Offret uppskattar åldern till 25-30 år och längden till 180-185 cm.

B 910906, våldtäkt. 27-årig kvinna ute på en joggingrunda, fredag 16.30. Offret får på avstånd syn på gm som står och stretchar utmed cykel- och gångvägen. Gm kastar sig över kvinnan, pressar ena handen över hennes mun och den andra över hennes ögon. Offret blir så rädd att tarmen töms. Gm drar iväg offret in i ett intilliggande skogsparti. Han binder för hennes ögon med en brun scarf. Hon beordras klä av sig på underkroppen och torka bort avföringen. En del torkar han dock av själv. Han onanerar och uppmanar offret att göra samma sak. Gm ställer frågor till offret, han undrar t ex om hon varit utomlands. Gm tränger in i henne och genomför 5-6 samlagsrörelser. Samlaget avbryts tvärt och han försvinner från platsen. Gm är klädd i träningskläder och döljer ansiktet med en s k rånarhuva. Han talar svenska utan brytning. Åldern uppskattas till 30-35 år och längden till 173-175 cm.

C 910909, våldtäkt. 17-årig kvinna på väg hem från pendeltågsstationen, en måndag 19.45. Hon attackeras bakifrån i ett skogsparti nära bostaden. Gm tar tag med armen runt hennes hals och pressar en hand över hennes mun. De faller båda omkull. Gm binder för hennes ögon med en mörkbrun halsduk. Han håller ena handen över hennes mun och leder henne längre in i skogen. Offret beordras klä av sig och trycks ner så att hon hamnar på rygg. Gm lägger sig ovanpå och genomför ett samlag ca 5 minuter. Gm är klädd i en jacka (ev träningsoveralljacka) med huva. Ansiktet döljs av en mask med hål för ögon och mun. Han talar svenska utan brytning. Åldern uppskattas till 40-45 år och längden till 180 cm.

D 910914, sexuellt tvång. 41-årig kvinna på väg hem till fots, efter att ha stigit ur en taxi en lördagmorgon 5.45. Attacken äger rum på gatan, gm håller för hennes mun, tar tag i hennes hår och drar in henne i ett skogsparti. Hon beordras lägga sig på rygg och klä av sig på underkroppen. Gm står på knä vid hennes sida och onanerar. Han beordrar henne att göra det åt honom. När hon säger att hon inte klarar av det, insisterar han inte. Efter utlösning, ger han sig av därifrån. Gm är ikädd ljusa byxor och troligen en mörkgrön s k bomberjacka med mörk krage. Ansiktet döljs av en svart nylonstrumpa. Han talar svenska med stockholmsdialekt. Åldern

uppskattas till 25-30 år och längden till 170-175 cm.

E 910917, våldtäkt. 21-årig kvinna på väg hem, efter att ha stigit av bussen en tisdag kväll 20.00. Attacken sker på gatan, gm tar tag runt hennes strupe och knuffar in henne i ett skogsparti. Hon beordras lägga sig ned och se på när han onanerar. Han ställer flera frågor om hennes personliga förhållanden (t ex pojkvän, bostad). Han sätter sig ned, tar av hennes kläder och genomför ett samlag ca 10-15 minuter. Han tar på sina byxor, ger henne komplimanger, samlar ihop hennes saker och ger sig av därifrån. Han är iklädd mörka byxor, röd munkjacka under en svart jacka, glasögon. Han talar svenska med stockholmsdialekt. Åldern uppskattas till 25-30 år, längden till 175 cm.

F 911007, kvinnoöverfall. 34-årig kvinna på väg hem från tunnelbanan en måndagkväll 20.45. Gm smyger sig på offret bakifrån, tar tag i hennes jackkrage och drar henne till sig. Hon skriker, tar upp en nyckelknippa med höger hand, slår den bakåt och träffar gm:s ansikte. Hon sliter sig loss. Gm springer därifrån. Han är iklädd mörk jacka och mörka byxor och döljer ansiktet med en s k rånarhuva med hål för ögon och mun. Åldern uppskattas till 30-40 år och längden till 170-180 cm.

14 Brottanalys

Det finns två typer av problem som dyker upp när man länkar ihop händelser. *Det första problemet* har att göra med att det *kan finnas olikheter mellan brotten även om man visste att det var samme gärningsman*. Om sex personer skulle beskriva en och samma person är det troligt att det skulle råda stora skillnader mellan de olika beskrivningarna, kanske t o m såpass stora att en utomstående skulle ha svårt att se att de avsåg samma människa. Även om man känner till den person som man får beskriven för sig är det inte alltid man med ens förstår vem som avses. Det hänger förmodligen samman med att olika personer fäster avseende vid olika saker och därigenom faktiskt ser olika saker. Hur skall man överhuvudtaget kunna bedöma beskrivningar när det kan finnas så stora osystematiska skillnader vid beskrivningar av samma person? En svårighet är också att beskrivningarna av gärningsmannen hänför sig till olika tillfällen och därför aldrig kan vara helt likartade. Att ha absolut likhet som kriterium på att det är samme gärningsman skulle alltså i många fall leda fel. Eftersom det alltså inte går att finna absoluta likheter är det här det mer kreativa momentet i analysen kommer in. Det handlar då alltså mera om att tolka

"signaturaspekter" än att leta efter likheter (Douglas & Munn, 1992).

Det *andra problemet* berör motsatt förhållande, d v s att det kan finnas *likheter trots att det är fråga om olika gärningsmän*. Brott är likartade därför att de bakomliggande motiven ofta är likartade (Hazelwood et al. 1993). Våldtäkt kan ses som uttryck för ett behov av något slag (Hazelwood, 1983). När ett likartat behov föreligger hos flera personer kommer också de olika brotten att vara av liknande karaktär. Även här tycks det vara mest fruktbart att leta efter "signaturaspekterna" snarare än efter likheterna, eftersom dessa uppenbarligen kan vara vilseledande.

Vid genomgången av brotten kommer tyngdpunkten att ligga på fallen B, C, D och E. Det första och det sista fallet innehåller inte tillräckligt mycket information om gärningsmännen för att tillåta några vidlyftigare resonemang.

14.1 Hoplänkning av brotten

Jag använder mig av följande begrepp när jag söker länka samman brotten. En uppgift kan *tala för* ett samband mellan två fall. Ett samband kan också vara *säkerställt*. Skilda uppgifter *måste inte med nödvändighet utesluta* ett sådant samband. En uppgift kan *tala mot* ett samband.

14.1.1 Tid och plats

Tidsmässigt kan de fem olika fallen delas in i två grupper. Den ena gruppen består av B, C och E och den andra av A och D. I de första fallen har brotten begåtts på vardagkvällar. I fallen A (02.30) och D (05.45) rör det sig i stället om en gärningsman som letar offer under natten. Tidsskillnaden mellan A och D kan bero på att gärningsmannen i D inte lyckas hitta någon lämpligt offer förrän tidigt på morgonen.

I samtliga fall utom B, där han står och inväntar offret, får man ett intryck av en gärningsman som rör sig i området och söker efter offer. Vittnesuppgifter, rörande fallen C och E, kan ge stöd åt detta antagande. I det första fallet är det en kvinna som vid 17-tiden förföljs i samma område där C senare blir våldtagen. I det andra fallet rör det sig om en man som cyklar runt i det område där E dagen därpå blir våldtagen. Denne cyklist har samma klädsel som gärningsmannen i fallet B (mörk joggingdress med rosa text på bröstet). Ett annat vittne har, i samband med sena kvällspromenader under hela augusti och några dagar i september, sett en man röra sig i området där överfallen mot C och E ägde rum. Mannen har betett sig "lite märkligt" - rört sig planlöst, stannat upp, sett ut att söka efter något. Vid några tillfällen har vittnet fått syn på mannen under

dagtid och då kunnat konstatera att han haft "tjocka läppar", vilket ordagrant stämmer överens med vad offret B säger om gärningsmannen. Om uppgifterna stämmer har alltså B-gärningsmannen rört sig (rekognoscerat?) i det område där C och E senare överfalls.

14.1.2 Gärningsmannens signalement

Offren har visserligen gett olika signalement på respektive gärningsman, men enligt min mening finns det inget i dessa signalement som utesluter att det kunde vara samma gärningsman. Åldersangivelserna varierar från 25 år till 45 år. Att högst ålder uppges av den kvinna som är yngst (17 år) *kan* vara ett faktum som minskar värdet av åldersangivelsen. Det är kanske ett inte helt orimligt antagande att yngre personer tenderar att överskatta åldern på dem som är äldre än de själva. Skillnaderna i åldersuppskattning kan också förklaras av att gärningsmannen antingen varit maskerad eller agerat när det varit skymning utomhus och att offren därmed inte sett gärningsmannens ansikte. Ansiktet spelar en stor roll vid uppskattning av en människas ålder. Min mening är alltså att det finns sådana förklaringar till åldersvariationen att denna inte utesluter att det rör sig om samme gärningsman.

Offrens uppskattning av gärningsmannens längd varierar mellan 170 cm och 185 cm, vilket inte kan anses som en särskilt stor skillnad. Variationen i längd är inte tillräckligt stor för att utesluta att det rör sig om samma person.

Gärningsmännens kroppsbyggnad tycks i samtliga fall ha varit normal eller normal till kraftig. I fallen B och C sägs båda gärningsmännen vara normalt byggda men ha "knubbiga" resp "grova" händer och fingrar. Denna uppgift talar för att det rör sig om samme gärningsman.

I samtliga fall där gärningsmännen har talat, har de talat svenska utan brytning. I fallen D och E har offren uttryckligen sagt att det varit med stockholmsdialekt. Någon uppgift om dialekt lämnas inte i fallet C. I fallet B säger offret att det inte var en "riktig stockholmare", ett uttalande som kan tolkas olika beroende på vilken innebörd man ger åt begreppen "riktig" resp "stockholmare." Det är klart att det finns en tvetydighet i denna beskrivning, men jag anser ändå inte att röstsignalementen med nödvändighet utesluter att det rör sig om samme gärningsman.

14.1.3 Gärningsmannens klädsel

Gemensamt för de tre fullbordade våldtäkterna är att gärningsmannen haft på sig en jacka med huva, en s k munkjacka. I de båda första fallen (B och C) är jackan det enda ytterplagget på överkroppen och av offrens beskrivning finns det anledning att tro att det i båda fallen rör sig om en träningsoveralljacka. I fallet B uppges jackan vara svart och i fallet C, mörkblå. Vid den sista

våldtäkten (E) har gärningsmannen haft en röd munkjacka under en vanlig svart jacka. Den likhet som huvorna innebär skall inte överdrivas eftersom det ändå rör sig om olika typer av plagg. En träningsoveralljacka med huva är ett ganska vanligt sportplagg, men munkjacka under en jacka är inte alls lika vanligt som vardagsklädsel. Att ha en viss typ av sportkläder innebär inte med nödvändighet att man har samma slags kläder som gångkläder. Benägenheten att ha jacka med huva måste alltså inte innebära att det är samme gärningsman. Tyvärr vet vi inte modell på jackan i E, vilket försvårar jämförelser med D, där jackan troligen var av s k bombermodell. Det finns dock en skillnad i färg; svart i fallet E och troligen mörkgrön i fallet D.

Klädvalet varken bekräftar eller utesluter att det är samme gärningsman. Skulle det trots allt röra sig om en enda gärningsman bör han rimligtvis ha flera uppsättningar kläder.

14.1.4 Säkerhet och risktagande

Enligt Davies' modell (1992) förekommer två typer av säkerhetsåtgärder: dels personliga som rör skyddet av gärningsmannens identitet, dels situationella åtgärder (t ex val av plats) som avpassas efter brottsituationen.

Vid det försök som äger rum i juli har gärningsmannen en svart nylonstrumpa över huvudet. Vid den första våldtäkten (B) är gärningsmannen maskerad med en beigebrun s k rånarhuva med hål för ögon och mun. Han binder för offrets ögon med en brun scarf. Nästan exakt samma beskrivning ges av offret C; skillnaden rör bara färgbenämningen. Enligt C är ansiktsmasken ljusbrun med hål för ögon och ögonbindeln utgörs av en mörkbrun halsduk. Gärningsmannen har munkjacka på sig med huvan åtdragen så mycket att ansiktet (och masken) delvis döljs. Hon uppger också att masken har tre hål på kinden. Om vi antar att hålen beror på att masken gått sönder kan det förklara varför gärningsmannen (om det är samma) bär annan maskering i de följande fallen - han har inte haft möjlighet att skaffa en ny mask sedan den gamla gått sönder. I fallet D har gärningsmannen en svart nylonstrumpa över huvudet. Trots att gärningsmannen inte är maskerad i fallet E, finns det en likhet i förhållande till fallet C. I båda fallen är gärningsmannen klädd i munkjacka med huva. I fallet C är huvan åtdragen såpass mycket att maskens kanter döljs och i fall B vet vi att han åtminstone hade huvan över huvudet. En väl åtdragen huva döljer ansiktet ganska väl. I fall E vet vi inte hur mycket huvan lyckas dölja ansiktet, men även om den inte är väl åtdragen är det möjligt att gärningsmannen känner sig tillräckligt skyddad av kombinationen av huva, mörker och glasögon. Det finns ett vittne som iakttagit en man som "hade något rött nerdraget för ansiktet, med hål för ögonen." Tid och plats för denna uppgift stämmer med E och kan stödja antagandet att huvan fungerat som

ansiktsmaskering och därmed erbjudit tillräckligt skydd.

Jämfört med tidigare fall är gärningsmannens beteende i fallet E präglad av en oförsiktighet som inte enbart hänför sig till bristen på maskering. Samtliga platser i fallen B, C, D och E utgör enligt min beteckning lågriskplatser i högriskområden (t ex obebyggda grönområden i anslutning till bostadsområde). En latent upptäcktsrisk finns alltid på sådana platser genom att de gränsar till högriskområden. I B, C och D lyckas gärningsmannen genomföra överfallen utan upptäckt, men i fallet E blir offer och gärningsman faktiskt sedda. Att vittnena inte förstår vad som händer och att de inte kan lämna någon uppgift om gärningsmannens utseende är något som han inte hade kunnat räkna med och får betraktas som ren "tur" ur gärningsmannens perspektiv.

14.1.5 Kontroll av offret

Metoden att närma sig offret har varit av likartad karaktär i de olika fallen. Genom överraskningseffekten i överfallet har gärningsmannen fått en första kontroll över offret.

I samtliga fall finner vi att gärningsmännen kontrollerar offren genom en kombination av lugnanden och hot. Lugnandena utgörs av uppenbara lögnar, av typen, det är inget farligt som kommer att hända, han skall inte våldta henne, han skall inte göra henne illa. Likheter hänför sig till innebörden i det sagda medan olikheterna yttrar sig i den exakta ordalydelsen. I fallen B och E hotar han att döda om offret gör motstånd. I fallet C hotar han med "värre saker" om offret gör motstånd eller skriker. I fallet D hotar han att slå henne om hon skriker och inte tar det lugnt. De olikheter som alltså finns i formuleringarna kan förklaras om man antar att gärningsmannen har känt att han behövt variera hoten något, t ex på grund av situationen eller offrens reaktion. Det som uppfattas som likheter kan lätt bortförklaras om man antar att olika gärningsmän i samma slags situation alltid har samma behov av att kontrollera offren.

Det har inte i något fall behövts omfattande våldsanvändning för att kontrollera offren. Några bestående fysiska skador har inte uppkommit, utan det rör sig om t ex rispor och blåmärken. Detta är vad som gäller för det största antalet våldtäkter (Persson, 1981) och man kan alltså inte dra slutsatsen att dessa fall innehåller anmärkningsvärt lite våld.

14.1.6 Eko

I fallet B får gärningsmannen - av en slump, som det verkar - med sig offrets pannband när han sliter av halsduken som hon haft för ögonen. Det är möjligt att detta kommer tillbaka som ett eko i fallet C där han avsiktligt tar offrets hårsnodd ("den här tar jag för jag vet vem du är och var du bor någonstans"). Vad som talar för att det faktiskt är ett eko är att det han tar är en sådan

obetydlig småsak. Om han skall sitta hemma och återuppleva övergreppet vore det väl mera användbart med någon större och/eller mer personlig sak, som t ex hennes underbyxor eller hennes plånbok. Enligt Ressler et al. (1988), utgörs souvenirer vanligen av offrets smycken, underkläder, fotografier, ID-kort. Anledningen till att han tar just hårsnodden är, enligt min mening, att det är vad som påminner mest om det föregående offrets pannband. Pannband och hårsnodd är dessutom, till skillnad från underbyxor eller plånbok, ganska "oskyldiga" saker som inte väcker någon misstänksamhet hos exempelvis föräldrar.

Ett annat eko som inte är lika tydligt eller troligt som det förra är gärningsmannens fråga till E om hon har någon pojkvän. Detta skulle kunna vara ett eko från fallet B där offret själv nämnar att hon har en fästman. Vad som talar för ett eko när det gäller hårsnodden är att det är fråga om två ganska udda föremål för en gärningsman att ta och vad som talar mot ett eko när det gäller pojkvännen är att detta inte är en särskilt udda fråga att ställa. Nyfikenhet på offrets sociala relationer är ju något som utmärker den "pseudo-osjälviske" gärningsmannen (Hazelwood, 1993).

I fallet E försöker gärningsmannen lugna offret genom att säga "Jag ska bara sitta på dej och runka." Detta kan vara ett eko från beteendet i D där han säger samma sak för att lugna offret när hon sagt att hon har menstruation. En skillnad är förstås att han inte står vid sitt ord i E, men han kan ändå ha lärt sig från fallet D att det var ett bra sätt att lugna offret.

14.1.7 Sexuella teman: beteende och verbalt innehåll

I fallet B finns ett uttryckligt sexuellt innehåll i talet; gärningsmannen använder könsord ("fitta") och uppmanar offret att onanera själv. Mannen tar själv av hennes byxor och trosor. Han smeker hennes mage och ställer personliga frågor. I fallet C finns inget sexuellt verbalt innehåll och gärningsmannen uttrycker inga önskemål om offrets aktiva deltagande. Han klär inte av henne, utan säger åt henne att göra det själv. Samma avklädningsförfarande gäller i fallet D. Gärningsmannen genomför inte något vaginalt samlag med offret D, men det är svårt att veta anledningen därtill. Hon säger i inledningsskedet att hon har mens varpå gärningsmannen säger att han "bara skall runka lite." Frågan är om detta var hans avsikt hela tiden eller om han avstår från vaginalt samlag av omtänksamhet om offret eller för att han skulle tycka det obehagligt för egen del. Något som kan uppfattas som ett litet udda yttrande är att han säger "känn vad liten den är", när han för hennes hand till penis. Det finns alltså ett sexuellt innehåll i talet och gärningsmannen ber dessutom om offrets medverkan. Något annat, t ex nyfikenhet, som tyder på att han är intresserad av kvinnan som person framkommer inte. Gärningsmannen talar

ojämförligen mest i fallet E. Det finns ett visst, men begränsat, sexuellt innehåll i talet som annars främst domineras av hans nyfikenhet på henne som person. Han drar ned hennes byxor, tar upp hennes tröja och känner på hennes bröst. Han ser till att hon inte skall behöva ligga obekvämt och ger henne komplimanger efteråt.

14.2 Konstruktion av serie

Den serie jag laborerar med ser ut på följande sätt; B + C + (D) + E. Parentesen symboliserar en ganska stark tveksamhet från min sida. Tveksamheten beträffande D beror på att detta brott på så många sätt skiljer sig från de övriga brotten (t ex offrets ålder, gärningsmannens sexuella beteende). Fallet A inkluderas inte. Eftersom brottet stannade på försöksstadiet, finns det inte tillräckligt med uppgifter om gärningsmannen för att bygga vidare på. Fallet F, slutligen, är omöjligt att analysera eftersom det knappast framkommit någon information om gärningsmannen.

Andra kombinationer och serier är i och för sig tänkbara. Eftersom seriekonstruktionen och profilen inte syftar till att lösa brotten utan främst är till för att visa hur materialet kan analyseras, skulle det dock föra för långt att argumentera för varje tänkbar serie. Det räcker med *en* serie som illustration av metoden.

Det antagande som serieresonemanget bygger på är, att de olika signalementen inte utesluter att det rör sig om samme gärningsman. Av skäl som redovisats under 14.1.2, anser jag att ett sådant antagande inte är orimligt. Att gärningsmannen agerar på olika sätt under brotten kan förklaras av att han bemöter olika människor på olika sätt.

14.3 Profilansats

Den profil jag målar upp är ganska "suddig" i konturerna. En bra gärningsmannaprofil ställer krav, inte bara på metoden som sådan, utan också på den som skall tillämpa metoden (se t ex resultaten från Pinizzottos och Finkels studie, 1990). Metoden har brister - det finns inte kunskap för att i tillräcklig utsträckning koppla brottskomponenter till gärningsmannakarakteristika - men det går samtidigt inte att komma förbi det faktum att jag själv saknar erfarenhet av brottsutredningar. Enligt Hazelwood et al. (1993) utgörs en viktig komponent i metodtillämpningen av den intuition som grundas på yrkeserfarenhet.

Typ av gärningsman

Granskar man varje brott för sig, är det rimligt att anta att gärningsmannen i samtliga fall är av s k pseudo-osjälvisk typ, för vilken våldtäktens syfte är att ge gärningsmannen en känsla av makt. Grunderna för detta antagande är följande:

- 1) Språkbruket är inte i något fall rått och vulgärt, utan i stället "intimitetssökande" i fallen B, D och E. I fallet C säger han inte mycket.
- 2) I samtliga fall gör han klart för offret att han inte har för avsikt att skada henne om hon gör som han säger. Det våld som ändå används är ringa till sin natur.
- 3) Överraskningsattack (ej blixattack eller närmande genom förtroende).
- 4) Souvenirtagande (B och C).
- 5) Visst mått av "omtänksamhet" (avtorkningen av B, omsorg om att E inte skall ligga obekvämt).
- 6) Beteendet i fallet D kan tolkas som att gärningsmannen inte gör mer än vad han har tillåtelse till (genomför ingen vaginal våldtäkt).
- 7) Geografisk och tidsmässig närhet mellan brotten.
- 8) Nyfikenhet på offren (B och E).

De sociala karakteristika som listas för denna typ av "maktvåldtäktsman" är följande (Holmes, 1990):

Ensamstående	Bor med föräldrarna
Ingen sexpartner	Fysiskt otränad
Tystlåten, passiv	Social enstöring
Lågstatusjobb	Besöker porrbutiker
Voyeur	Blottare
Transvestit	Fetischist

Figur 3. Gärningsmannakarakteristik

Familjeförhållanden

Det sökande efter intimitet som jag anser mig ha funnit talar för att gärningsmannen lever utan partner (om gärningsmannen levde med en partner är det enligt min mening troligt att det skulle finnas fler moment av maktutövande och hämnd i gärningen; behovet av intimitet skulle redan vara tillfredsställt). Det är möjligt att han bor hemma hos sina föräldrar. De övergrepp som begås på vardagar inträffar inte särskilt sent på kvällen; han har alltså möjlighet att genomföra dem och

ändå komma hem i rimlig tid. Fallet D äger rum en lördagmorgon 5.45. Att vara ute och festa mellan fredag och lördag är inte något anmärkningsvärt och kan ha använts som en förklaring till den sena hemkomsten. Om vi antar att det verkligen är gärningsmannen som vittnet ovan, avsnitt 8.2.1, nattetid iakttagit, bör den kontinuerliga nattliga frånvaron från hemmet inte ha passerat obemärkt i familjen.

Ålder

49% av identifierade gärningsmän är mellan 20 - 29 år gamla, med en tyngdpunkt kring 25 år (Persson, 1981). Den aktuella gärningsmannatypen begår brott mot kvinnor i sin egen åldersgrupp (Holmes, 1990). Offren i undersökningen är mellan 17 och 41 år gamla. Gärningsmannens beteende i fallet B kan tolkas som ett sökande efter intimitet och kontakt med offret på ett personligt plan. Detta kan bero på att hon av någon anledning (exempelvis ålder) symboliserar en typ av flicka som han skulle ha kunnat vara ihop med. Anledningen till att gärningsmannen inte visar samma intresse för offret C kan vara att det inte vore rimligt för gärningsmannen att ha ett förhållande med henne (åldersskillnaden kan t ex vara för stor). Inte heller i fallet D skulle det, på motsatt åldersskillnad, vara rimligt med ett förhållande och därför visas inte heller något intresse för kvinnan som person. Genom sitt sätt att uttrycka sig ("känn vad liten den är") gör han sig liten därför att han uppfattar henne som äldre. I det sista fallet, E, symboliserar offret, i ännu högre grad än B, rätt typ av flicka. Därav hans intresse för henne och hans "omtänksamhet." Gärningsmannen skulle enligt det här resonemanget i samtliga fall kunna vara i 25-årsåldern därför att han uppfattar 27-åringen som ganska passande, 17-åringen som alldeles för ung, 41-åringen som alldeles för gammal och 21-åringen som lagom.

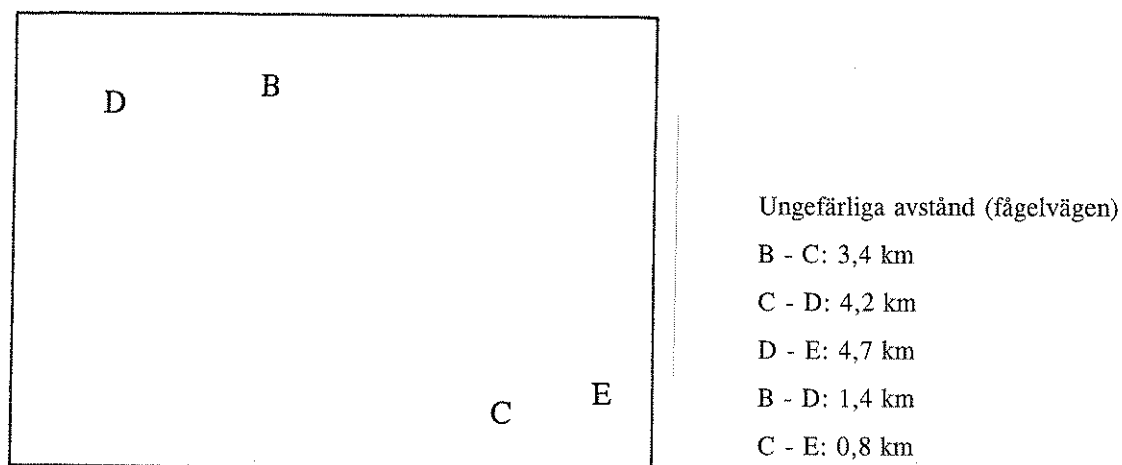
Sysselsättning

Övergreppen har inte ägt rum på förmiddagen eller mitt på dagen, vilket kan tyda på att han är sysselsatt med något under dagtid. Det finns ett vittne som nattetid, under augusti och september, iakttagit en person som betett sig märkligt. Signalementet stämmer in på gärningsmannen i B och C. Detta ger anledning att fundera över om gärningsmannen orkar sköta ett arbete om han nu har så sena nattvanor. Man kan föreställa sig att han arbetar oregelbundna tider, studerar, är arbetslös, eller av annan anledning fritt disponerar sin egen tid.

Bostadsort

Gärningsmannen bor sannolikt i området. För våldtäktsbrott där gärningsmannen är fullständigt

identifierad, gäller att 80% av brotten begås på den ort där gärningsmannen är bosatt (Persson, 1981). Geografiskt har brotten fördelat sig på följande sätt.

Figur 4. Brottnens geografiska spridning

Min tolkning är att brotten placerar sig i två grupper; B och D resp C och E. Grund för indelningen är den geografiska närheten. Platsen för B ligger, till skillnad från de övriga platserna, inte i närheten av centrum- eller bostadsbebyggelse. Mellan de två områdena finns ett större bostadsområde där gärningsmannen kan tänkas bo. Gärningsmannen har planerat brotten så att ett senare brott geografiskt placeras så långt borta från det tidigare som möjligt. Platserna för brotten har, i stora drag, liknande socioekonomisk struktur som det bostadsområde där gärningsmannen ev bor. Att begå brott i områden med likartad socioekonomisk karaktär är typiskt för den "pseudo-osjälviske" gärningsmannen, sannolikt därför att det är de enda områden där han kan känna sig tillräckligt trygg (se ovan, avsnitt 9.1 och 9.3).

Beteende före brottet

I fallet C, säger gärningsmannen att han vet vem offret är och var hon bor. Detta kan tyda på att han är voyeur av något slag. Han kanske tidigare har spanat in tjejer och följt efter dem. Hans sätt att närma sig offren och få kontroll över dem - lurpassande och överraskningsattack - kan tyda på att offren blivit utvalda i förväg. Det kan också tyda på att gärningsmannen inte känner sig tillräckligt säker på sig själv för att genomföra en brutal blixttack eller för att närma sig offret på ett mera välplanerat eller listigt sätt (Hazelwood & Burgess 1993).

Övriga aspekter

Uppgiften att den här typen av gärningsman besöker porrbutiker är svår att tolka på ett riktigt sätt; det är amerikanska förhållanden som avses och det står ursprungligen, "frequents adult bookstores." Porrdistributionen ser annorlunda ut i Sverige. Det går att få tag i tämligen avancerade porrtidningar i vanliga tidningskiosker. Utbudet är dock större i specialbutikerna och där finns också fördelen av en viss anonymitet; övriga kunder är ute i samma ärende och expediterna är tämligen blaserade. Svårigheten att tolka vad som faktiskt avses, gör det svårt att utnyttja uppgiften.

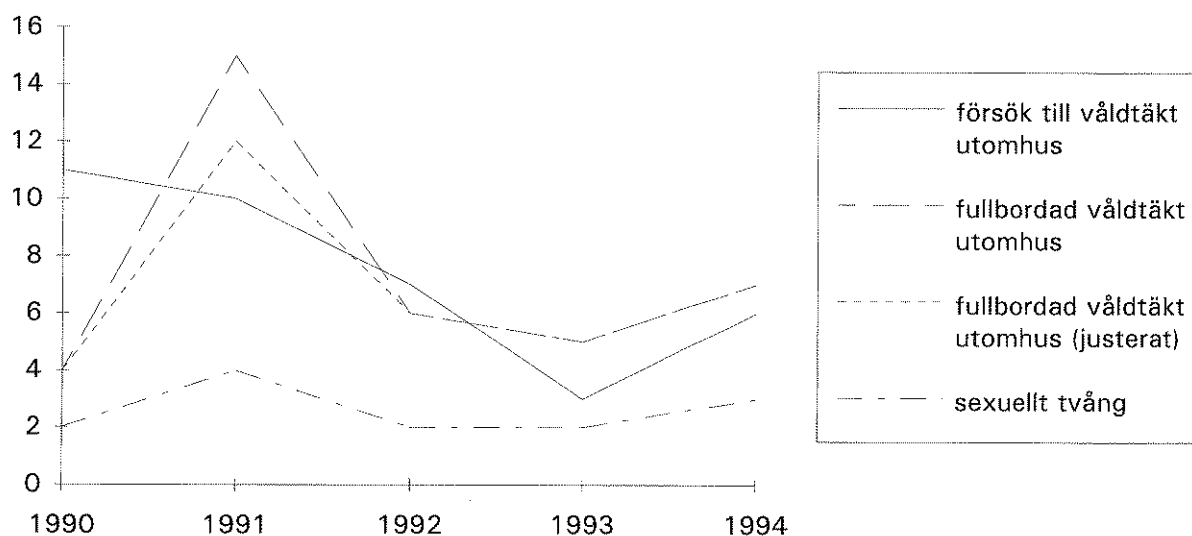
Denna typ av gärningsman fortsätter i regel att begå brott tills han åker fast, flyttar eller tas om hand på anstalt (Hazelwood, 1993). Två frågor behöver besvaras angående "vår" gärningsman. *Av vilken anledning inleddes brottsserien och av vilken anledning upphörde den.* Gärningsmannen kan t ex nyligen ha släppts från någon institution. De två första brotten förefaller vara bättre förberedda (åtminstone betr maskering) än de två sista, vilket kan bero på att gärningsmannen har haft tid att "ladda upp" inför dem. Vid det första brottstillfället säger offret att gärningsmannen luktade sprit, vilket skulle kunna ses som ett sätt att fira en frigivning eller som ett sätt att styrka sig inför brottet om han känt sig ovan eller osäker. Av fullständigt identifierade gärningsmän är endast 1/3 brottsdebutanter (Persson, 1981), varför det är möjligt att gärningsmannen i detta fallet är kriminellt belastad. Det är dock inte självklart att han begått sexualbrott tidigare; det är endast ca 10% av de tidigare belastade som återfallit i sexualbrott.

Enligt min uppfattning finns det delar av beteendet i fallet E som bär en prägel av "slutgiltighet". Gärningsmannens yttrande, "grejen med det hela var att tvinga sig på någon", kan ses som ett slags slutsummering av hela brottsserien. Detta är förstås en helt fri tolkning från min sida, men det "det hela" skulle kunna syfta på hela brottsserien. Användandet av imperfekt ("var") kan eventuellt tyda på det; kanske vore det naturligare att använda presens om enbart det aktuella tillfället åsyftades. Det finns ingen anledning att tro att uppgifterna om namn och ålder (Jeff, 24 år) är sanna, men även dessa kanske kan ses som ett symboliskt sätt att avsluta serien. För aktuell gärningsmannatyp gäller att han slutar när det finns en direkt anledning till det. Anledningen kan vi bara spekulera över. Han kan ha flyttat, återvänt till anstalt eller institution av något slag och han kan också ha tagit livet av sig.

Det har tidigare framhållits att aktuell gärningsmannatyp framförallt begår brott i det egna bostadsområdet. Något som kan stödja antagandet att gärningsmannen lämnat området är ett resonemang som utgår från statistiken över anmälda brott i området. Brottanmälningarna har minskat i de aktuella områdena. Första polisområde är indelat i olika stadsdelar. Enligt denna

indelning inträffade fallet B i Gubbängen, fallen C och E i Farsta och fallet D i Bandhagen. Efter 1991 har det inte gjorts några anmälningar i Farsta av försök eller fullbordade utomhusvåldtäkter (offer femton år och äldre). Först 1994 gjordes en anmälning av sexuellt tvång. Det har inte anmälts något brott av aktuell typ i Gubbängen. I Bandhagen anmäldes ett försök och två fullbordade utomhusvåldtäkter 1994. För hela Farsta polisområde gäller att det skett en påtaglig minskning av antalet brottsanmälningar efter 1991 (offer femton år och äldre).

Anmälda brott i Farsta, 1990-1994

Figur 5. Anmälda våldtäktsförsök utomhus, fullbordade våldtäkter utomhus samt sexuellt tvång i Farsta polisområde, 1990-1994. I samtliga fall är offren 15 år och äldre (i den justerade kurvan för fullbordad våldtäkt har hänsyn tagits till att tre av de brott som anmäldes 1991 inträffat under tidigare år. Trots denna justering kvarstår det förhållande att antalet anmälda fullbordade våldtäkter nådde en topp 1991).

Det kan göras alternativa tolkningar av materialet. Detta kan uppfattas som en brist i metoden, men själv tror jag att det är ofrånkomligt. Tolkningsresultatet är, enligt min mening, beroende av två faktorer: dels vilket material som läggs till grund för tolkningen, dels vem som gör tolkningen. Betydelsen av uredningserfarenhet för brottsanalytikern har redan tidigare poängterats (s 42). När det gäller materialet menar jag att det finns två problem. För det första är materialet i vissa delar bristfälligt och därigenom finns det risk för övertolkning. För det andra råder det brist på forskning som s a s kan tillämpas "direkt" på brottsanalys och som kan underlätta tolkning av olika brottsplatsfaktorer. Mina synpunkter på dessa förhållanden kommer att diskuteras närmare i uppsatsens tredje och avslutande del.

DEL III AVSLUTNING

15 Utveckling av metoden

Gärningsmannaprofilering har i stor utsträckning utgått från den befintliga forskningen kring brott och brottslingar. Den befintliga forskningen är dock inte alltid omedelbart tillämplig på praktikernas problem. För att metoden skall kunna utvecklas krävs mer forskning med omedelbar anknytning till den verklighet där metoden är tänkt att tillämpas. Enligt min mening har den brottsanalytiska verksamheten behov av forskning som i vissa avseenden intar ett annorlunda perspektiv än den befintliga forskningen. *För det första*, finns behov av forskning som i högre grad än tidigare ställer brottet och dess komponenter i fokus. Genom psykologin och psykiatrin har kunskapen om brottslingars personlighet ökat och olika gärningsmannatypologier har utvecklats. För att en typologi skall vara verkligt användbar krävs dock att brottets komponenter blivit bedömda på ett riktigt sätt. Det är ju uppgifter om brottet som ligger till grund för kategorisering av gärningsmannen. Ett sätt att öka kunskapen är att studera uppklarade brott med dömda gärningsmän; härigenom skulle olika brottskomponenter kunna kopplas till olika typer av gärningsmän. Ett referensmaterial, eller kunskapsbas, skulle skapas som kunde utnyttjas vid aktuella brottsutredningar. *För det andra*, finns behov av forskning på en något annorlunda nivå än den befintliga. Den "traditionella" forskningen befinner sig ofta på en alltför hög teoretisk nivå för att vara praktiskt användbar vid profilering; den intresserar sig ofta för samband och mönster på en aggregerad samhällsnivå, medan brottsanalyserna arbetar på individnivå. Ett av profilens syften är att minska kretsen av misstänkta. Detta är inte möjligt att genomföra enbart med kunskap om brottens generella mönster; det är då profilen blir för "bred" och släpper igenom alltför många tänkbara gärningsmän. Vad som behövs är alltså sådan kunskap om brott som kan utnyttjas praktiskt i det enskilda fallet.

16 Polisens utredningar som analysunderlag

Om Sverige följer USA:s exempel, är gärningsmannaprofilering något som kommer att utnyttjas först när alla traditionella utredningsmetoder uttömts. En stor del av den information som läggs till grund för brottsanalysen kommer därför att samlas in utan analytikerns medverkan. Det är därför av stor betydelse att polisens utredning är så fullständig som möjligt. Bevis kan ha förstörts och det kan vara svårt att få in kompletterande material när en längre tid har förflutit. För att polisens material skall kunna användas som analysunderlag kan vissa förändringar därför behöva göras.

Det är möjligt att vissa skillnader i offrens utsagor inte beror på några faktiska skillnader i brottens utförande utan på att olika poliser fäst avseende vid olika saker under förhöret. Vid analysen av brotten har jag själv uppfattat det som en brist att en aspekt kan tas upp i det ena fallet men utelämnas i det andra. I vissa fall kan det förstås bero på att den aktuella detaljen inte förekom i samband med några andra brott men när detta varken motsäges eller bekräftas, uppstår naturligtvis en viss osäkerhet huruvida utredningen överhuvudtaget uppmärksammat den detalj som man själv uppfattat som intressant i sammanhanget. En större grad av *konformitet i utredningarna* skulle underlätta jämförelser mellan olika fall. Om utredningarna alltid följde samma mönster, skulle man minska risken att vissa aspekter på brottet lämnas därhän.

Något som också skulle underlätta analysarbetet vore att *gärningsmannens tal* återgavs så ordagrant som möjligt och med angivande av citationstecken. I den mån gärningsmannen överhuvudtaget talar under övergreppet kan den använda vokabulären och syntaxen säga en hel del om hans personlighet (Hazelwood & Burgess, 1993). En gärningsman kan i viss mån ändra tillvägagångssätt - han kan byta maskering och slå till på olika platser - men språkbruket är svårare att dölja. Om det i protokollet från målsägandeförhöret står, "Han hotade att döda henne", säger det inte något annat om gärningsmannen än att han hotade henne. Detta kan vara en poäng i den fortsatta rättsliga bedömningen genom att rekvisiten för våldtäktsbrottet härigenom uppfylls (BrB 6:1.1, "Den som tvingar annan till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara, döms för våldtäkt..."). En sådan uppgift ger dock inte någon information som kan särskilja gärningsmannen från andra. Ett yttrande som, "Om du inte håller käft slår jag ihjäl dej" skiljer sig från "Om du inte är tyst, dödar jag dej", även om andemeningen förstås är densamma, d v s han hotade att döda henne. Yttrandet, "Om du gör som jag säger, så ska jag inte skada dej", kan tolkas som ett hot, men bör snarare ses som ett sätt att lugna offret (Hazelwood & Burgess, 1993). När det gäller sexuella sammanhang finns det nästan ännu fler alternativa uttryckssätt. Från mitt material hämtar jag följande formulering från förhör med målsäganden, "Mannen började sedan att onanera och tillsade också NN, att hon skulle onanera på sig själv." Detta ger givetvis information om händelseförloppet och det ger viktig information om gärningsmannens syn på övergreppet, men om hans exakta formulering hade framkommit skulle vi fått viktig kompletterande information som hade kunnat skilja ut honom från andra.

Det finns få uppgifter om *offrets upplevelse av brottet*. Det faktiska händelseförloppet måste givetvis redas ut, men "mjukdata"-frågor, t ex om hur offret uppfattade situationen och hur hon tolkade gärningsmannens beteende, kan ge viktig information om gärningsmannens personlighet

som annars hade gått förlorad. De poliser som utreder den här typen av brott är säkert i många fall goda människokännare som förmår tolka de signaler som offret sänder ut. Man kan dock inte vara säker på att den "känsla" eller intuitiva förståelse för brottets karaktär som brottsutredaren härigenom får, lyser igenom i de skriftliga handlingar brottsanalytikern får in i efterhand. Ett sätt att råda bot på detta problem är att brottsanalytikern kopplas in på ett så tidigt stadium att brottsutredaren har brottet i färskt minne eller att man genom någon form av "check-list" försöker täcka även dessa aspekter på brottet.

16.1 Förslag till förändring

Gärningsmannaprofilering ställer krav på att det material som läggs till grund för analysen är av hög och jämn kvalitet. Ett sätt att få fram sådant material är att förhöret med offret följer ett *enhetligt mönster*, så att betydelsefulla aspekter på brottet täcks. De olika stegen vid profilering av våldtäkt är, **1)** att genom offret få kunskap om gärningsmannens beteende, **2)** att analysera detta beteende för att fastställa drivkrafterna bakom beteendet, **3)** att, utifrån beteende och drivkrafter, ta fram karakteristik över gärningsmannatyp. För att möjliggöra denna process måste alltså rätt frågor ställas till offret. Vid FBI har man tagit fram följande frågor för att täcka så många aspekter av gärningsmannens beteende som möjligt (Hazelwood & Burgess, 1993). Genom frågorna får man fram uppgifter som underlättar inrangering av gärningsmän i olika typer. Frågornas innehåll förstås enklast om de läses mot bakgrund av den typologi som beskrevs ovan, s 24.

- 1) På vilket sätt närmade sig gärningsmannen dig och hur fick han kontroll över dig?
- 2) Hur bar han sig åt för att behålla kontrollen över dig och över situationen?
- 3) Beskriv detaljerat det fysiska våld han använde och när, under övergreppet, det skedde.
- 4) Gjorde du motstånd; fysiskt, verbalt, eller passivt? Beskriv i så fall varje moment.
- 5) Hur reagerade han på ditt motstånd? Han kan t ex ha avstått från det han begärde, kompromissat, flytt, använt sig av hotelser eller mera våld.
- 6) Drabbades han vid något tillfälle av sexuell insufficiens? Beskriv i så fall typ av funktionsstörning, om han senare klarade av att fungera sexuellt, och särskilda beteenden eller handlingar som han själv utförde eller begärde att du skulle genomföra för att han skulle komma till rätta med problemet.
- 7) Beskriv alla de sexuella handlingar som påtvingades dig eller som gärningsmannen utförde på sig själv. Beskriv också ordningsföljden och ev upprepning av vissa handlingar.
- 8) Försök att så detaljerat som möjligt komma ihåg vad han sade till dig; hans ton och hans attityd

när han talade.

9) Krävde han att du skulle svara på frågor, upprepa vissa fraser, eller reagera verbalt på något annat sätt? Försök att så detaljerat som möjligt komma ihåg vad han ville att du skulle säga. Det indikerar t ex en stor skillnad i gärningsmannens drivkrafter om han vill att offret skall säga att hon älskar honom eller om han vill att hon skall skrika och be om nåd.

10) Ändrades hans attityd vid något tillfälle, och i så fall, när? Hur förändrades den och vad hade inträffat alldeles före förändringen? Attitydförändring kan säga något om svaghet och rädsla hos gärningsmannen och ge en uppfattning om vilka drivkrafter som styr honom.

11) Vilka åtgärder vidtog han för att du inte skulle kunna identifiera honom? Vidtog han några särskilda åtgärder för att försäkra sig om att polisen inte skulle kunna koppla honom till brottet? Detta kan ge en uppfattning om gärningsmannens tidigare erfarenheter.

12) Tog han något med sig när han försvann? Har du noga gått igenom dina personliga tillhörigheter (underkläder, fotografier, etc) efter övergreppet? Att gärningsmannen tar värdesaker kan indikera att han är arbetslös eller har ett jobb med dålig lön. Saker av mera personlig natur kan tas som troféer eller souvenirer vilket ger olika indikationer på gärningsmannens drivkrafter (se ovan, s 22).

13) Har du tagit emot samtal eller meddelanden från okända personer före eller efter brottet? Har du haft någon upplevelse som kan tyda på att gärningsmannen särskilt valt ut dig som offer?

14) Hur tror du att personer som dagligen träffar gärningsmannen skulle beskriva honom som person? T ex blyg, osjävständig, ledartyp, prydlig, våldsam o s v. Uppgifter av detta slag kan ge utredningen värdefull hjälp och är något som sägs "will amaze even the most experienced investigator" (Ressler & Burgess, 1993, s 167).

De uppgifter man får fram genom att utnyttja dessa frågor, ger ett material som kan läggas till grund för brottsanalys och gärningsmannaprofil. Den modell av Davies som användes för att strukturera materialet täcker just de aktuella frågorna. Själv tror jag att en sådan frågeuppläggning kan bidra till att höja kvaliteten på brottsutredningarna generellt. En positiv effekt av detta *kan* bli att fler svårlösta brott klarades upp på konventionell väg, utan att särskilda brottsanalytiker behövde tillkallas. Avslutningsvis så är det just detta, en generellt höjd kvalitet, som jag ser som den största vinsten med utvecklingen av brottsanalys. Idealet vore att forskningsvärlden kunde tillhandahålla sådan kunskap om brott som kan användas praktiskt i de enskilda fallen.

17 Avslutande synpunkter

En fråga som kan vara naturlig att ställa avslutningsvis är, om det är lämpligt för Sverige att implementera den nya metoden. I några fall har gärningsmannaprofiler redan genomförts. Frågan är alltså i vad mån metoden kan implementeras i någon större skala. Det är främst vid ouppklarade brott där det är intressant med en ny metod. För att få en uppfattning om vad profiling skulle kunna innebära för svenska förhållanden, kan det vara intressant att tillämpa FBI:s utvärderingsresultatet från 1981 (se ovan, s 10) på ouppklarade brott i Sverige. Jag är medveten om det betänkliga i att tillämpa ett resultat som man inte har insyn i och där man inte känner till vilka förutsättningar som rådde vid undersökningens genomförande. Eftersom detta dock är den enda utvärdering som gjorts menar jag att det ändå kan vara intressant att göra jämförelsen för att få en, om än vag, fingervisning om vad profiling *skulle kunna* innebära. Siffrorna rör det brott som uppsatsen behandlat, fullbordad våldtäkt utomhus med offer femton år eller äldre. Uppgifterna gäller 1992.

Tabell 3. Tillämpning av FBI:s utvärdering på ouppklarade våldtäkter utomhus, offer femton år och äldre, anmällda 1992.

Anmällda brott	212
uppklarade	77 (36%); 6 brott anmällda -91
anmällda och uppklarade samma år (1992)	71 (33,5%)
uppklarade vid årets slut	141 (66,5%)
Profiling genomförs; lyckas i 7,8% av fallen	11
Uppklaring sedan profiling genomförts	82 (38,7%)

Källa: Rättsstatistisk årsbok 1993.

Under 1992 *anmälles* 212 utomhusvåldtäkter där offret var 15 år eller äldre. *Uppklaringen* uppgick till 36% (77 fall i absoluta tal). 71 av dessa uppklarade brott hade anmälts 1992 (d v s samma år som de klarades upp). Jag bortser från att vissa brott anmällda 1992 kan komma att klaras upp under följande år, eftersom begäran om profilingassistans sannolikt framställs inom en kort tid efter anmälan, d v s före utgången av 1992. Den omfattande problematiken kring

begreppet brottsupplärning lämnas också därhän. Av 212 anmälda utomhusvåldtäkter förblir 141 ouppklarade vid årets slut. Om FBI:s utvärderingsresultat tillämpas skulle ytterligare 11 fall (7,8%) klaras upp genom att profilen identifierade gärningsmannen. Detta är sannolikt alltför optimistiska siffror. Det kommer att dröja lång tid innan Sverige presterar resultat motsvarande FBI:s, eftersom det inte finns tillräckligt många personer som kan genomföra en brottsanalys. En mera realistisk gissning är att ökningen kan ligga någonstans mellan 4 och 11 brott, d v s upplärningen skulle öka med 2-5% - en ganska måttlig ökning, alltså. Hur man väljer att bedöma en sådan ökning tror jag hänger ihop med personliga, och kanske känslomässiga, värderingar.

Svårigheten att identifiera en enhetlig metod bidrar också till att det är svårt att ta ställning för eller mot en tillämpning av "metoden" - exakt vad är det egentligen som tillämpas? Det kanske till och med är så, att det är olämpligt att tala om en särskild "metod". Enligt min mening innebär brottsanalys och gärningsmannaprofilering ett nytt och *problemorienterat* sätt att närma sig traditionell brottsutredning. Att sätta fingret på vad som exakt avses med problemorienterat polisarbete låter sig inte göra helt utan vidare, eftersom det inte utgör en speciell arbetsmetod utan snarare en **"övergripande filosofi för hur arbetet ska planeras och bedrivas."** (Torstensson, 1994, s 19). Det problemorienterade polisiära arbetssättet har kanske fått sitt främsta praktiska uttryck i det brottspreventiva arbetet. Det finns dock idéer inom det problemorienterade synsättet som jag menar också kan appliceras på brottsanalys och GMP. Hit hör t ex påpekandet av förhållandet att "vanliga" polisers kunskap och erfarenhet inte finns systematiskt dokumenterad och inte utnyttjas tillräckligt. Den kunskapsbas som en effektiv uppbyggnad av GMP skulle kräva, innebär just att den samlade kunskap som finns inom organisationen tillvaratas på ett systematiskt sätt. I det problemorienterade arbetet ingår också att man inte enbart ägnar sig åt beteende som enligt lag definieras som brottsligt (Torstensson, 1994). Även detta resonemang finner vi spår av inom brottsanalysens område. Ovan (avsnitt 16) betonades vikten av att i förhöret få fram så många beteendemässiga aspekter av brottet som möjligt. För en brottsanalys är det inte tillräckligt att polisen nöjer sig med information som enbart täcker de juridiska aspekterna på brottet. Material som kan läggas till grund för kriminologisk, psykologisk och sociologisk analys av det brottsliga beteendet måste också samlas in.

I centrum av den problemorienterade arbetsfilosofin ligger att man genom kartläggning och analys ökar kunskapen om brott. Närmast till hands ligger kanske tanken att kunskapen skall bidra till att förhindra brott, men när brott väl har inträffat finns det inget som hindrar att kunskapen används till att förbättra brottsutredningarna. En kartläggning av gärningsmannatyper skulle sannolikt också kunna användas i det brottspreventiva arbetet.

Ault, R. & Reese, J. T. (1980). A Psychological Assessment of Crime. Profiling. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 49 nr 3: 22-25.

Davies, A. (1992). Rapists' Behaviour: A Three Aspect Model as a Basis for Analysis and the Identification of Serial Crime. *Forensic Science International* vol 55: 173-194.

Canter, D. & Heritage, R. (1990). A Multivariate Model of Sexual Offence Behaviour: Developments in "Offender Profiling." *Journal of Forensic Psychiatry* vol 1 nr 22: 185-212.

Douglas, J.E. & Burgess, A.E. (1986). Criminal Profiling. A Viable Tool Against Violent Crime. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 55 nr 12: 9-13.

Douglas, J. E. & Munn, C. (1992). Violent Crime Scene Analysis: Modus Operandi, Signature and Staging. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 61 nr 2.

Douglas, J.E., Ressler, R.K., Burgess, A.W. & Hartman, C.R. (1986). Criminal Profiling from Crime Scene Analysis. *Behavioral Sciences and the Law* vol 4: 401-421.

Ekelöf, P. O. & Boman, R. (1992). *Rättegång IV*. 6 uppl. Stockholm: Norstedts.

Groth, A. N., Burgess, A. W., Holmstrom, L. L. (1977). Rape: Power, Anger and Sexuality. *American Journal of Psychiatry* vol 134 nr 11, s 1239-1243.

Hazelwood, R. R. (1983). The Behavior-oriented Interview of Rape Victims: The Key to Profiling. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 52 nr 9.

Hazelwood, R. R. & Burgess, A. W., eds. (1993). *Practical Aspects of Rape Investigation: A Multidisciplinary Approach*. Boca Raton: CRC Press, Inc.

Hazelwood, R. R. & Burgess, A. W. (1993). The Behavior-oriented Interview of Rape Victims: The Key to Profiling. I Hazelwood, R. R. & Burgess A. W., eds. *Practical Aspects of Rape Investigation: A Multidisciplinary Approach*. Boca Raton: CRC Press, Inc. s 151-168.

- Hazelwood, R. R, Dietz, P. E. & Warren J.** (1992). The Criminal Sexual Sadist. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 61 nr 2 .
- Hazelwood, R. R, Ressler, R. K, Depue, R. L & Douglas J. E.** (1993). Criminal Personality Profiling: An Overview. I Hazelwood, R. R. & Burgess A. W., eds. *Practical Aspects of Rape Investigation: A Multidisciplinary Approach*. Boca Raton. CRC Press, Inc. s 137-149.
- Holmes, R. M.** (1990). *Profiling Violent Crimes: An Investigative Tool*. Newbury Park: Sage.
- Howlett, J.B, Hanfland, K.A. & Ressler, R.K.** (1986). The Violent Criminal Apprehension Program. VICAP: A Progress Report. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 55 nr 12: 14-22.
- Icove, D. J.** (1986) Automated Crime Profiling. *FBI Law Enforcement Bulletin* vol 5 nr 12: 27-30
- Klami, H. T.** (1990). Kriminalregister och bevisvärdering. *Svensk Juristtidning*: 339-345.
- Knight, R. & Prentky, R.** (1987). The Developmental Antecedents and Adult Adaptions of Rapist Subtypes. *Criminal Justice and Behavior* vol 14: 403-426.
- Kuznestov, A, Pierson, T.A. & Harry, B.** (1992). Victim Age as a Basis for Profiling Sex Offenders. *Federal Probation* vol 56 nr 2: 34-38.
- LeBeau, J.L.** (1987). The Journey to Rape: Geographic Distance and the Rapist's Method of Approaching the Victim. *Journal of Police Science and Administration* vol 15 nr 2: 129-135.
- McCann, J. T.** (1992). Criminal Personality Profiling in the Investigation of Violent Crime: Recent Advances and Future Directions. *Behavioral Scinces and the Law* vol 10: 475-481.
- Persson, L.G.W.** (1981). *Våldtäkt - en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet*. SOU 1981:64. Stockholm.
- Pinizzotto, A. J.** (1984). Forensic Psychology:Criminal Personality Profiling. *Journal of Police*

Science and Administration vol 12 nr 1: 32-39.

Pinizzotto, A. J. & Finkel, N. J. (1990). Criminal Personality Profiling: An Outcome and Process Study. *Law and Human Behavior* vol 14 nr 3: 215-233.

Ressler, R. K, Burgess, A. W. & Douglas, J. E. (1988). *Sexual Homicide: Patterns and Motives*. New York: Lexington Books.

Ressler, R. K. & Shachtman, T. (1992). *Whoever fights Monsters*. London: Simon & Schuster.

SCB (1993). Rättsstatistisk årsbok 1993. Sveriges officiella statistik. Statistiska centralbyrån, Stockholm.

Shook, L. L. (1988). The Investigation of Pedophilia. I Palmiotto, M. J., ed. *Critical Issues in Criminal Investigation*, 2 uppl. s 197-214.

Time Magazine, vol 137, maj 1991.

Torstensson, M. (1994). *Problemorienterat polisarbete*. 2 uppl. Stockholm, Rikspolisstyrelsen.

Turco, R. N. (1990). Psychological Profiling. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* vol 34 nr 2: 147-153.

Wendel, O. & Svensson, A. (1959) *Brottsplatsundersökning*. 3 uppl, Karlshamn .

Wiklund, N. (1992). Sakkunniggranskning av identifieringsbevisning och vittnesutsagor. *Svensk Juristtidning*: 789-796.

Wikström, P-O H. (1991). *Urban Crime, Criminals, and Victims, The Swedish Experience in an Anglo-American Comparative Perspective*. New York: Springer-Verlag .

Åsgård, U. & Nordström, P. (920407). Våldsbrott mot invandrare i Stockholm, Uppsala och Danderyd augusti 1991 - januari 1992 (intern rapport, Stockholmspolisen).

BILAGA

1 Översiktsbilder

Offer: A

Brott: Försök till våldtäkt

Veckodag: Tisdag **Datum:** 910709 **Tid:** 02.30

Väderlek*: Torrt och klart väder. Kvällen och dagen innan var varm och solig med enstaka moln (omkring +26C). Vindstilla eller svag sydostvind (1 m/s). Temperatur ca +15C. Lufttryck omkring 1016 hpa. 85 % relativ luftfuktighet.

Offret: 18-årig kvinna på väg hem till fots från tunnelbanan mitt i natten. Vi vet inget om hennes utseende och klädsel annat än att hon hade hängslebyxor på sig. Gm tog strypgrepp runt hennes hals men hon fick inga skador.

Platsbeskrivning: Gång- och cykelväg i grönområde resp parkeringsplats i anslutning till bostadsområde.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Det förefaller rimligast att gärningsmannen** inte kände offret sedan tidigare och att han fick syn på henne när han kom ner vid grönområdet. Om han kände henne sedan tidigare, dvs om han visste var hon bodde, kan han ha förföljt henne från den T-banestation där hon steg på tåget eller från stationen där hon steg av och vetat att han skulle kunna genskjuta henne vid den aktuella platsen. Detta förefaller dock inte lika rimligt; om han förföljde henne skulle gångvägen genom grönområdet ha varit en bättre och säkrare brottsplats.

Riskbedömning av platsen: Dagtid skulle platserna för förföljandet och överfallet vara högriskområden, men nattetid utgör de lågriskområden. Platsen där överfallet äger rum är dock mera riskfyllt p g a närheten till bostadsområdet.

Rekognoscering: Det förefaller inte sannolikt att någon omfattande rekognoscering har skett; i så fall hade han nog valt att slå till på ett säkrare ställe. Han är förmodligen hemmastadd i området; att befinna sig till fots i ett helt främmande område mitt i natten förefaller inte särskilt troligt.

Andra förberedelser: Införskaffande av svart nylonstrumpa

Transport: Ingen information. Såvitt vi vet har gm färdats till fots.

Förlopp före visad avsikt: A kommer gående från tunnelbanestationen på en gångväg. Från en slänt på höger hand kommer en man gående. Strax hör hon steg bakom sig. Hon ökar farten, korsar en gata. När hon skall passera en P-plats börjar hon springa eftersom det inte finns några hus runt parkeringsplatsen. Gärningsmannen hinner ifatt henne när hon kommit fram till en trappa som leder från parkeringsplatsen till bostaden.

Förlopp under brottet: Gm tar tag runt A:s hals med sin högra arm och drar omkull henne. Hon hamnar på rygg, mannen slänger sig över henne och sliter i hennes kläder, utan att lyckas få av dem. A skriker hela tiden, vilket sannolikt skrämmar gärningsmannen som efter en stund släpper greppet, reser sig och går därifrån.

Förlopp efter brottet: Så långt offret kan se, går gärningsmannen går tillbaka samma väg som de kom, över parkeringen mot en affär på den gata som man hade korsat

Gärningsmannens klädsel, utseende och annat som offret har lagt märke till: Svarta jeans, midjelång mörk jacka.

* Uppgifterna kommer i samtliga fall att bli ungefärliga eftersom observationerna görs vid vissa fasta tidpunkter (kl 01, 04, 07, 10, 13, 16, 19, 22). För den meteorologiskt obildade kan tilläggas att normalvärde för lufttryck är 1013 hpa.

** Förkortas härnäst gm.

25-30-årsåldern, 180-185 cm lång. Fick en känsla av att mannen inte var svensk.

Offer: B

Brott: Våldtäkt

Veckodag: Fredag **Datum:** 910906 **Tidpunkt:** 16.30

Väderlek: Mulen dag med åska och regnskurar. Nordlig vind (1 m/s). Temperatur ca +7C, vilket är svalt för årstiden (månadsmedeltemperatur är 11,5 C). Lufttryck omkring 1011 hpa. 92% relativ luftfuktighet.

Offret: 27-årig kvinna som var ute på en joggingtur. Kortbyxor, solbränd, axellångt mörkblont hår. 172 cm lång, vältränad.

Platsbeskrivning: Cykel- och gångväg som löper parallellt med med en större genomfartsled Just där överfallet skedde var det skyddat från insyn.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Platsen är förvald av gm. Han har inte förföljt B. Iförd träningskläder har han stått och gett sken av att stretcha. Det är möjligt att även offret är förvalt. Hon brukade regelbundet springa samma runda vid ungefär samma tidpunkt. Gm har stått och inväntat sitt offer iförd ansiktsmask. Han kan ha stått och väntat på första bästa kvinna men då riskerat att få stå där ganska länge och bli sedd av förbipasserande män som skulle kunna reagera på att han hade en mask för ansiktet.

Riskbedömning av platsen: I och för sig skyddat från insyn från stora vägen, men risk att bli sedd av fotgängare, joggere och cyklister.

Rekognoscering: Någon form av rekognoscering har skett. Om B är ett i förväg utvalt offer har gm haft att ta ställning till vilken plats på hela motionssträckan som är den lämpligaste för överfall. En sådan rekognoscering torde vara ganska tidsomfattande. Om hon inte är ett utvalt offer är åtminstone platsen utvald i förväg. Detta tar inte lika lång tid i anspråk, utan det räcker med att promenera eller på cykla där för att se vilken plats som är lämpligast.

Andra förberedelser: Införskaffande av ansiktsmaskering ("rånarhuva" med hål för ögon och mun) och scarf att binda för hennes ögon med.

Transport: Inga uppgifter. Såvitt vi vet har gm färdats till fots.

Förlopp före visad avsikt: Gärningsmannen står vid sidan av cykelvägen och stretchar.

Förlopp under brottet: Mannen kastar sig över B bakifrån eller från sidan och pressar ena handen över hennes mun och den andra över hennes ögon. Hon blir så rädd att tarmen töms. Han drar iväg med henne till andra sidan av cykelvägen, drar omkull henne så att hon hamnar på knä varvid han binder för hennes ögon med en lång brun scarf. Därefter släpar han iväg henne in i ett skogsparti. I en glänta lägger han ned henne så att hon hamnar på rygg. Hon får ta av sig trosorna själv och torka sig men han hjälper till något. Han sitter mellan hennes ben och onanerar samtidigt som han pratar litet med henne. Därefter tränger han hårdhänt in med ett eller ett par fingrar i slidan, för dem ut och in 5-6 gånger. Efter detta lägger han sig över henne, tränger in med en kraftig rörelse men genomför därefter 5-6 ganska mjuka samlagsrörelser.

Förlopp efter brottet: Han avbryter samlaget tvärt, reser sig upp går bakom henne, ovanför huvudet, river av henne scarfen och säger åt henne att inte vända sig om. Innan han går säger han åt henne att ligga kvar minst fem minuter. Hon hör att han avlägsnar sig snabbt, troligen springande. Själv springer hon därifrån efter 1-2 minuter.

Gärningsmannens klädsel, utseende och annat som offret har lagt märke till: Blå eller gröna joggingbyxor som

var instoppade i lila strumpor, svart munkjacka i syntetmaterial (nylon) med "rosa neonskrift" på bröstet, joggingskor. Normal kroppsbyggnad, B fick intryck av att det var en bodybuilder som stretchade, knubbiga fingrar. Helt svensktalande ("ingen riktig stockholmare"), rösten gav ett "fett" intryck, "tjocka, liksom stora läppar." Tyckte att rösten lät bekant. Uttryckte sig klart och redigt, men luktade sprit. 30-35 år gammal, 173-175 cm lång.

Offer:C

Brott: Våldtäkt

Veckodag: Måndag **Datum:** 910909 **Tidpunkt:** 19.45

Väderlek: En klar kväll efter en mulen dag. Sydvästlig vind (1 m/s). Temperatur ca +9C. Lufttryck omkring 1013 hpa. 87% relativ luftfuktighet.

Offret: 17-årig kvinna som var på väg hem från pendeltågsstationen och gick genom ett skogsparti nära bostaden. 170 cm lång, mellanlångt blont hår. Klädd i jeans och tröja.

Platsbeskrivning: Skogspartiet ligger mellan en gata i ett bostadsområde och en större genomfartsväg och är omkring 200 x 150 meter stort. Närmast den mindre gatan sluttar det brant uppåt. Mellan slutningen och gatan finns ett räcke.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Gärningsmannen kan antingen ha följt efter C från tågstationen eller ha vistats i skogspartiet och fått syn på henne där. Vad som talar mot ett förföljande hela vägen från stationen är att gm inte kommer ikapp offret förrän hon nästan är uppe vid räcket. Detta är inte den idealiska platsen för ett överfall. Om han hade förföljt henne ända från stationen skulle det ha varit säkrare att gå till angrepp mitt inne i skogen. Att han väljer att slå till på den mest riskabla platsen tyder då på att han inte fått syn på henne förrän alldeles innan attacken. Av detta följer då att hon som offer inte är utvald i förväg men att platsen är det.

Riskbedömning av platsen: Gärningsmannen har valt det mest riskabla stället för överfallet - eftersom han inte tar tag i henne förrän hon nästan är uppe vid gatan i bostadsområdet, riskerar han ju att bli sedd och avbruten av förbipasserande.

Rekognoscering: Han känner sannolikt till skogspartiet och vet att folk (presumtiva offer) passerar.

Andra förberedelser: Ansiktsmaskering (mask med hål för ögon och mun) och halsduk att binda för hennes ögon med.

Transport: Inga uppgifter. Såvitt vi vet har gm färdats till fots.

Förlopp före visad avsikt: Offret har över huvud taget inte lagt märke till gärningsmannen innan han kommer ikapp henne.

Förlopp under brottet: När offret kommit upp till räcket känner hon en arm runt sin hals och en hand pressas över munnen. Både hon och gärningsmannen faller omkull och rullar nedför slänten. När de stannat ligger hon på mage med gärningsmannen sittande över ryggen. Han talar lugnande till henne och binder för hennes ögon. Han håller ena handen över hennes mun och leder henne med andra handen längre in i skogen. Hon beordras sätta sig bredvid en stor sten och efter en liten stund klä av sig. Därefter trycker han ner henne så att hon ligger på rygg. Han lägger sig ovanpå, tränger in i henne och genomför ett samlag i ca fem minuter. Han avbryter det hastigt, beordrar henne att ta på sig trosor, lägga sig på mage och räkna till 200.

Förlopp efter brottet: När hon hunnit till 5 tar han av henne ögonbindeln och när hon hunnit till 10 tar han hennes hårsnodd. När hon hunnit till 20 tittar hon upp och ser mannen försvinna mot den större genomfartsvägen. Hon letar

reda på sin handväska som han tagit och slängt in i skogen. Han hade inte tagit något ur den.

Gärningsmannens klädsel, utseende och annat som offret lagt märke till: Mörkblå munkjacka (ev träningsoveralljacka med huva), halsduk. Han har huvan på och den är åtdragen så att den till viss del täcker ansiktet. Mediär kroppsbyggnad, grova händer och fingrar. Svensktalande utan brytning. 40-45 år gammal, 180 cm lång. Åldersbestämningen sker på grundval av rösten.

Offer: D

Brott: Sexuellt tvång

Veckodag: Lördag Datum: 910914 Tidpunkt: 05.45

Väderlek: Mulen natt och morgon, men ingen nederbörd. Vindstilla men senare under morgonen en stilla vind från sydsydost. Temperatur ca +6C. Lufttryck omkring 1020 hpa. Ca 100% relativ luftfuktighet. Regn senare på dagen.

Offret: 41-årig kvinna på väg hem.

Platsbeskrivning: Grönområde i närheten av stort bostadsområde och centrumbebyggelse med bl a T-bana.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Offret är inte valt i förväg. Den särskilda plats där övergreppet äger rum är sannolikt inte heller vald i förväg. Det är däremot möjligt att att gm genomskött en större del av bostadsområdet för att finna ett lämpligt offer.

Riskbedömning av platsen: Stor risk att bli sedd under dagtid men liten risk risk så tidigt på en lördagmorgon.

Rekognoscering: Någon ingående rekognoscering har inte behövt göras.

Andra förberedelser: Införskaffande av svart nylonstrumpa.

Transport: Inga uppgifter. Såvitt vi vet har gm färdats till fots.

Förlopp före visad avsikt: Sprang ikapp offret bakifrån.

Förlopp under brottet: Gärningsmannen tar tag i D, håller för hennes mun, talar till henne, tar ett kraftigt tag i hennes hår och drar iväg med henne 20 meter in i ett skogsparti. Hon blir tillsagd att lägga sig på rygg och dra ner byxor och trosa. Gärningsmannen ställer sig på knä bedvid henne och onanerar. Han ber att hon skall hjälpa honom. När hon säger att hon inte klarar av det nöjer han sig med att hon håller om hans pung.

Förlopp efter brottet: Efter att ha fått utlösning, reser han sig upp, säger åt offret att ligga kvar minst en minut och blunda. Hon ser inte vart han tar vägen.

Gärningsmannens klädsel, utseende och annat som offret lagt märke till: Ljusa byxor (troligen jeans), troligen mörkgrön bomberjacka med krage. Något kraftigare än mediär kroppsbyggnad, "muskulöst byggd." Tror att håret är mörkt. Talade svenska med typisk stockholmsdialekt. 25-30 år gammal, 170-175 cm lång.

Offer: E

Brott: Våldtäkt

Veckodag: Tisdag Datum: 910917 Tidpunkt: 20.00

Väderlek: En regnig och mulen dag men med minskad molnighet på kvällen. Nordostlig vind (2 m/s) som senare blir nordnordostlig. Temperatur ca +10 C. Lufttryck omkring 1014 hpa. 92% relativ luftfuktighet.

Offret: 21-årig kvinna som tog en okänd buss för att komma hem. Bussföraren, som inte var hemmastadd i området, släppte av henne i en vägkorsning.

Platsbeskrivning: Grönområde gränsande till industriområde och bostadsområde med villor resp flerfamiljsbostäder.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Offret är inte utvalt i förväg. Gärningsmannen har inte förföljt henne eller inväntat henne. Han var inte med på bussen och även om han skulle ha kartlagt hennes aktiviteter tidigare skulle han inte ha kunnat förutse var hon skulle stiga av bussen eftersom hon inte steg av vid en ordinarie hållplats. Platsen kan alltså vara förvald, men kan också vara slumpmässigt utvald. Gärningsmannen har inte något med sig som tyder på att överfallet är planerat.

Riskbedömning av platsen: När man väl kommit in i skogspartiet är risken för upptäckt förhållandevis låg, men närheten till villaområdet innebär förstås att det finns en risk för att hundar och deras ägare promenerar där. Gärningsmannen tar tag i sitt offer när hon går på en trottoar och där måste risken antas vara förhållandevis hög. När gärningsman och offer gick på trottoaren blev de sedda av vittnen.

Rekognoscering: Även om platsen verkligen är utvald i förväg behöver inte någon särskilt omfattande rekognoscering ha skett. Det har räckt med att veta att skogspartiet funnits i närheten.

Andra förberedelser: Nej.

Transport: Inga uppgifter. Såvitt vi vet har gm färdats till fots.

Förlopp före visad avsikt: Gärningsmannen kommer springande uppifrån skogspartiet. När han kommer ikapp E säger han att han inte skall våldta henne eller göra henne illa.

Förlopp under brottet: Gm tar tag i E och när hon kämpar emot tar han tag runt hennes strupe och knuffar in henne i skogspartiet. Han slår ett slag över hennes kind. Hon uppmanas lägga sig ned och se på när han onanerar. Därefter sätter han sig ned, drar ner hennes byxor, tar av hennes ena sko, drar upp hennes tröja och känner på hennes bröst. Därefter för han in sin erigerade penis och genomför ett samlag i 10-15 minuter.

Förlopp efter brottet: Han tar på sina byxor, ger henne komplimanger och plockar ihop hennes saker. Hon beordras ligga kvar i fem minuter, vilket ändras till två.

Gärningsmannens klädsel, utseende och annat som offret lagt märke till: Mörka byxor, röd munkjacka under en svart jacka, glasögon. Möjligen mörkt hår. Talade svenska med stockholmsdialekt. Normalt byggd, 25-30 år gammal, 175 cm lång.

Offer: F

Brott: Kvinnoöverfall

Veckodag: Måndag **Datum:** 911007 **Tidpunkt:** 20.45

Väderlek: En regnig och mulen dag med minskad molnighet på kvällen. Sydlig vind (5 m/s). Temperatur ca +8C. Lufttryck omkring 982,5 hpa. 84% relativ luftfuktighet.

Offret: 34-årig kvinna på väg hem från tunnelbanan.

Platsbeskrivning: Provisorisk gångbana över en byggarbetsplats på ett fält mittemot en idrottsplats.

Gärningsmannens relation till platsen och offret: Offret kan ha förföljts från T-banan. Gm kan, vid T-banestationen, ha valt att följa efter den person som väljer att gå en lite enslig väg (mina reservationer, dock, för att platsen inte längre ser likadan ut).

Riskbedömning av platsen: Området har förändrats sedan överfallet ägde rum. Rent generellt kan man ändå konstatera att den sena tidpunkten med sitt mörker är en fördel för gärningsmannen.

Rekognoscering: Eftersom överfallet inte gick så långt har vi ingen möjlighet att veta om gm genomfört någon rekognosceing. Om han hade dragit iväg med kvinnan till en säkrare plats skulle vi ha kunnat sluta oss till att någon slags rekognoscering hade ägt rum.

Andra förberedelser: Rånarhuva med hål för ögon och mun.

Transport: Inga uppgifter. Såvitt vi vet har gm färdats till fots.

Förlopp före visad avsikt: F upplevde obehagskänslor redan vid tunnelbanestationen, vilket skulle kunna bero på att hon var förföljd. Vad som talar emot ett förföljande är att F varit på sin vakt och haft uppsikt bakåt under stor del av promenaden.

Förlopp under brottet: Gm smyger sig på F bakifrån, tar tag i hennes jackkrage, drar henne till sig och flåsar. F skriker, tar upp en nyckelknippa med höger hand, slår den bakåt och träffar då gm:s ansikte. Hon sliter sig loss.

Förlopp efter brottet: Gärningsmannen springer tillbaka.

Gärningsmannens klädsel utseende och annat som offret lagt märke till: Mörka byxor, mörk jacka. Ganska kraftig, 30-40 år gammal, 170-180 cm lång.

2 Detaljbilder enl Davies' strukturering

i) Modus operandi

1) Val av tid och plats

A	Tisdag	9/7	02.30	P-plats/bostadsområde
B	Fredag	6/9	16.30	Cykelväg/skogsdunge
C	Måndag	9/9	19.45	Skogsdunge
D	Lördag	14/9	05.45	Skogsdunge
E	Tisdag	17/9	20.00	Trottoar/skogsdunge
F	Måndag	7/10	20.45	Gångbana/byggarbetsplats

2) Kontaktsätt (förtroende/ överrumpling)

A	Överrumpling
B	Överrumpling (men "situationsförtroende" genom att vara joggingklädd i motionsspår)
C	Överrumpling
D	-"-
E	-"-
F	-"-

3) Metoder för att hålla offret under kontroll på fysisk väg (t ex vapen eller fängsel)

Vapen eller liknande förekommer inte i något fall.

4) Personlig säkerhet: gärningsmannens åtgärder för att

a) undvika avbrott

- A Nej
- B Förd till säkrare plats
- C "-"
- D "-"
- E "-"
- F Nej

b) skydda sin identitet

- A Svart nylonstrumpa över huvudet
- B Beigebrun rånarhuva med hål för ögon och mun. Brun bindel (lång sjal) över hennes ögon. Inga handskar.
- C Ljusbrun mask med hål för ögon och mun. Mörkbrun bindel (halsduk eller tygbit) över hennes ögon. Tog i hennes väska utan handskar.
- D Svart nylonstrumpa över huvudet. D uppmanad att blunda.
- E Ingen maskering. Enda skyddet dåligt upplyst plats.
- F Mörkblå el svart rånarhuva med hål för ögonen.

c) förhindra att offret anmäler brottet

- A "Inte ett ord om det här!"

Annars inte i något fall (möjligen i C genom ett implicit hot, "jag vet vem du är och var du bor nånstans".)

d) försäkra sig om säker avfärd

- A Irrelevant (gm skrämd, sprang).
- B Ligga kvar 5 minuter.
- C Räkna till 200.
- D Ligga kvar minst en minut.
- E Ligga kvar 5 minuter, sedan ändrat till 2 minuter.
- F Irrelevant (gm skrämd, sprang).

5) Omnämmande av polisverksamhet eller annan rättslig verksamhet

Förtrogenhet med eller erfarenhet av detta framskymtar inte i något fall.

6) Stöld av värdesaker

- A Nej.
- B "Fick med sig" hennes pannband när han slet av henne ögonbindeln.
- C Tog hennes hårsnodd för att behålla den. Slängde hennes väska en bit in i skogen, dock utan a

F Gm säger inget.

4) Andra vanor som kan kopplas till sexuell och personlig tillfredsställelse

Gärningsmannen genomför våldtäkten trots att B har bajsat på sig. Han har dessutom hjälpt till att torka av det. Gärningsmannen genomför inte ett samlag med D - beror detta på att hon sade att hon hade mens eller var hans avsikt hela tiden att enbart onanera?

5) Parafiliindikationer: sadism, exhibitionism, fetischism

Inte tydligt i något fall.

6) Våld som ett sätt att nå tillfredsställelse

Tycks inte ha förekommit i något fall.

7) Verbal grymhet för att skrämma offret

- A Nej.
- B Hotar att döda.
- C "Vet vem du är och var du bor." Skulle hända "värre saker" om hon gjorde motstånd eller skrek.
- D Inte egentligen, hotar att slå henne om hon skriker.
- E Hotar att döda.
- F Nej.

iii) Attityd och intimitet

1) Våld som reaktion på offrets motstånd

- A Flyr när hon skriker och gör motstånd.
- B Offret gjorde inget direkt motstånd. Försökte slingra sig ur hans grepp, men det tycks inte ha lett till något extra våld.
- C Inget motstånd.
- D Inget motstånd.
- E Slog henne på kinden och drog omkull henne när hon försökte springa därifrån.
- F Flyr när hon gör motstånd.

2) Förolämpningar och svordomar

Såvitt framgår av materialet förekommer detta inte i något fall.

3) Användande av språket för kontroll: hot, order, lögn, lugnanden.

- A Gm är tyst.
- B Hot: "Om du inte gör motstånd så kommer inget att hända dig, men gör du något kommer jag att döda dig."

Order: Hon fick inte gråta för då blev han arg (implicit hot). Sade åt henne att sluta skrika, att vara tyst och att ta på bindeln som hon försökt få av.

Lugnanden: "Jag vill inte göra dig illa, döda dig eller våldta dig, utan gör du som jag säger går du snabbt över det här. Jag vill bara titta på dig."

C Hot: "den här behåller jag för jag vet vem du är och var du bor någonstans" när han tar av henne hårsnodden.

Order: Hon skulle vara tyst så skulle det inte hända något farligt. "Du skall inte skrika på hjälp."

Lugnanden: "Du skall inte vara rädd", "det är ingenting farligt som kommer att hända", "det här kommer att gå fort."

D Hot/order: hon skall ta det lugnt och inte skrika annars slår han henne.

Lugnanden: Han skall inte göra henne illa. När hon säger att hon har mens, säger han att hon bara skall runka lite.

E Hot: "Jag dödar dig om du skriker eller gör motstånd." Bäst för henne själv om hon höll sig lugn.

Order: "Skrik inte, var tyst."

Lugnanden: "Jag ska inte våldta dig.", "Jag ska bara sitta på dej och runka." Lovade att han inte skulle "spruta i henne."

F Gm är tyst.

4) Nyfikenhet

A Nej.

B Frågade hur gammal hon var, om hon varit utomlands (eftersom hon hade bikinimärken på ~~men~~)
Hon nämnde självmant att hon hade en fästman vilket tycks ha irriterat gm som "grymtade till."

C Nej.

D Nej.

E Frågade om en "massa saker"; var hon bodde, pluggade, om hon hade pojkvän.

F Nej.

5) Avslöjanden om sig själv

A Nej.

B Nej.

C Nej.

D Nej.

E Uppgav namn ("Jeff") och ålder (24 år).

F Nej.

6) Komplimanger

- A Nej.
B Nej.
C Nej.
D Nej.
E Säger att hon är vacker. Av förhörspötkollet att döma verkar det som om han ger henne fler komplimanger, men det framgår inte vad dessa skulle bestå i. Säger att det hela var "tjusigt."
F Nej.

7) Inställsamt beteende: råd, vänlighet, omtanke.

Det förefaller inte som om gärningsmannen i något fall försöker framställa sig i bättre dager, annat än möjligen i E, genom hopplockandet av hennes saker och att han inte tar något av henne. I samma fall vinnlägger han sig dessutom om att hon inte skall behöva ligga på knöligt underlag.

8) Ursäkter

Ursäkter förekommer inte i något fall.

9) Önskade eller visade ömhetsbetygelser

- A Nej.
B Ev att han smeker henne på magen
C Nej.
D När hon inte vill runka honom får hon i stället hålla om hans pung. Uttrycket "Känn vad liten den är."
E Ev att han smeker hennes bröst.
F Nej.

10) Förslag att förlänga förhållandet: giftermål, träff, komma tillbaks, stanna längre.

Tycks inte ha förekommit i något fall.

Avklädningsprocedurer

- A -
B Gm drar ned hennes byxor och trosor men hon får själv ta av trosorna.
C Hon blir tillsagd att själv ta av sig byxor och trosor.
D Hon blir tillsagd att själv ta av sig byxor och trosor.
E Gm drar ned hennes byxor och trosor, tar av hennes ena sko och drar upp hennes tröja.
F -